

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ЗАСОБОМ КАЗКИ

Виконала: Черевко А.О.,
магістрантка спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту
« » _____ 2024 р.

Науковий керівник:
д.п.н. Л.В. Артемова

Завідувач кафедри
_____ Л.П. Загородня

Дата захисту: « » _____ 2024 р.

Оцінка _____

Підпис членів ЕК:

Глухів – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Загальна характеристика розвитку емоцій в онтогенезі

1.2. Особливості нестабільного емоційного стану дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного стану

1.3. Характеристика казки як засобу розвитку емоційної сфери дошкільника

Висновки з розділу 1

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ КАЗКИ

2.1. Визначення рівня розвитку емоційної сфери старших дошкільників

2.2. Система роботи з розвитку емоційної сфери старших дошкільників засобом казки

2.3. Результати експериментальної роботи

Висновки з розділу 2

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Під розвитком дітей найчастіше мають на увазі інтелектуальний розвиток, саме розвитку емоційної сфери дітей приділяється мало уваги. З кожним роком ситуація в дитсадках погіршується, діти приходять з порушеннями в розвитку, особливе місце займають порушення в емоційно-вольовій сфері. Такі діти рідко співпереживають, дивуються та захоплюються, їхні інтереси обмежені, а ігри одноманітні.

Благополучний емоційний розвиток гарантує успішний розвиток усіх сфер життя дитини. Відомо, що у дошкільному дитинстві емоційна сфера є провідною галуззю психічного розвитку. Під її впливом формуються вищі психічні функції поведінки, особистості цілому.

Проблема виховання емоційної сфери дітей знайшла своє теоретичне обґрунтування в роботах філософів та культурологів – Аристотеля, Платона, Б. Спінози, І. Канта, Л. Фейєрбаха. Психологічні аспекти культури почуттів і емоцій знайшли своє відображення в працях І. Гербарта, Я. Коменського, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, вітчизняних педагогів і діячів культури Г. Ващенка, О.Духновича, Я. Козельського, С. Русову, Г. Сковороду, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Емоційним розвитком дитини дошкільного віку опікується низка дослідників сучасності (Т. Піроженко, О. Байер, О. Косенчук, І. Мельничук, Н. Трофаїла та ін.).

Найбільш розповсюдженим у вітчизняній психології є визначення, згідно з яким емоції – це психічне віддзеркалення у формі безпосереднього завзятого переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого співвідношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта (В. Вілюнас, А. Петровський, С. Рубінштейн, П. Сімонов та ін.). Складнішим та багатограннішим є розуміння почуттів. Почуття аналізуються як одна з фундаментальних форм переживання людиною свого ставлення до предметів і явищ дійсності, як усталеного емоційного ставлення до важливого об'єкта.

Головним принципом емоційного розвитку є його тісний зв'язок із розвитком особистості дитини. Адже емоційний розвиток сприймається основою особистісного (І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Зінченко, Г. Костюк, В. Котирло, О. Леонт'єв та ін.).

Необхідність розробки нових концептуальних підходів до виховання і освіти дітей, що відповідають потребам особистості і сучасного суспільства, підкреслюється таких нормативних документах: Закону України: «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту»; Державному стандарті дошкільної освіти в Україні. У Державному стандарті дошкільної освіти в Україні, який затверджено 12 січня 2021 відзначається необхідність формування в дитини рухової, здоров'язберезувальної та особистісної компетентностей. Де, особистісна компетентність включає в себе «емоційно-ціннісне ставлення», яке передбачає вміння дитини орієнтуватися в своїх емоціях і почуттях, що підсилює актуальність обраної теми дослідження

Метою роботи є теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність системи роботи з розвитку емоційної сфери старших дошкільників засобом казки.

Відповідно до мети дослідження потрібно вирішити низку **завдань**:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку емоційної сфери у старших дошкільників.
2. Схарактеризувати казку як засіб розвитку емоційної сфери старших дошкільників.
3. Визначити критерії, показники та рівні розвитку емоційної сфери старших дошкільників.
4. Розробити систему роботи з розвитку емоційної сфери старших дошкільників засобом казки та апробувати її.

Об'єкт дослідження – процес розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

Предмет дослідження – система роботи з розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

Гіпотеза дослідження: процес розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку засобом казки буде відбуватися ефективніше за умов:

- добору серії спеціальних казок та систематичного їх використання в закладі дошкільної освіти і сім'ї.
- створення позитивної емоційної атмосфери в групі;
- забезпечення тісної співпраці з батьками вихованців.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що нами було впроваджено комплекс казки спрямованої на розвиток емоцій та почуттів у дітей старшого дошкільного віку, відібрані українські народні казки, а також авторські казки вітчизняних та зарубіжних авторів, з метою пробудження у старших дошкільників емоційних переживань. Результати дослідження можуть бути використані вихователями закладів дошкільної освіти в освітньому процесі з дітьми.

В ході магістерської роботи ми використовували такі **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, моделювання, цілепокладання; *емпіричні* – констатувальний експеримент, методики, спостереження.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 140 сторінок, основний текст займає 75 сторінок.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Конотопського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №3 «Геремок» Сумської області який охоплював 2 старші групи дітей 6-го року життя (25 дітей в експериментальній і 26 дітей – контрольній групах).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Загальна характеристика розвитку емоцій в онтогенезі

Уже в дошкільному віці починають формуватися вищі людські почуття, а джерелом їх виникнення є практична діяльність дитини, в процесі якої вона усвідомлює свої взаємини з навколишнім світом і засвоює цінності та ідеали, створені суспільством, освоює соціальні норми і правила поведінки.

Вирішальну роль у розвитку соціальних емоцій відіграє включення дитини в спільну діяльність з іншими дітьми і дорослими, що дозволяє переживати, відчувати потребу в дотриманні норм і правил. У процесі нього формуються найпростіші соціальні мотиви діяльності, що полягають в бажанні зробити щось необхідне, корисне і не тільки для себе, але і для інших людей [16].

Увага до інших людей є необхідною умовою виникнення співпереживання, співчуття до їх радощів і печалей, їх потреб і вимог.

У процесі взаємин з іншими людьми, однолітками, значущими дорослими і ситуативного спілкування дитина набуває досвіду взаємодії, вчиться регулювати свою поведінку відповідно до норм моралі, оцінювати поведінку інших.

Так формується соціальний контроль і самоконтроль, моральні уявлення. Все це виникає разом з формуванням соціальних емоцій.

У віці 6-7 років у дитини починають з'являтися нові форми соціальних емоцій – співпереживання, симпатія, допомога іншій людині, необхідні для спільної діяльності. Змінюється і роль емоцій в діяльності дошкільника. Якщо в молодшому дошкільному віці головним орієнтиром для нього була оцінка дорослого, то тепер він може відчувати радість, передчуваючи позитивний результат своєї діяльності і гарний настрій інших людей [54].

Протягом усього дошкільного дитинства особливості соціальних емоцій проявляються внаслідок зміни загального характеру діяльності дитини і ускладнення його відносин з навколишнім світом.

Найбільш ефективні соціальні емоції у дошкільників розвиваються в грі, адже гра насичена різноманітними емоціями: здивуванням, хвилюванням, радістю, захопленням та ін., що служить розвитку соціальних емоцій у дітей, вчить долати труднощі в сприйнятті і розумінні дітьми емоційних станів, виділяти виразні емоційні ознаки, вчити їх вербалізувати (словесне позначення), заохочувати до використання міміки і пантоміми (виразні рухи, поза), використовувати інтонаційне забарвлення мови, для збагачення словникового запасу прикметниками, що позначають емоційні прояви [8].

У дітей дошкільного віку розвивається розуміння соціальних емоцій відповідно до особливостей їх розвитку відповідної вікової групи (С. Дональдсон і Н. Вестерман)

У молодшому дошкільному віці дитина правильно визначає одну емоцію, але визнає існування декількох. Певна емоція - це результат певної ситуації. У середньому дошкільному віці відбувається визнання існування нехай і суперечливих емоцій, але не одночасно, а послідовно. Певна емоція – це результат різних ситуацій. У старшому дошкільному віці діти починають приймати факт переживання суперечливих емоцій в одній ситуації або до однієї і тієї ж людини, але не можуть примиритися або зрозуміти змішані емоції.

Саме у процесі пізнання навколишньої дійсності і себе, різних видах діяльності, спілкування з дорослими й однолітками дитина переживає багатоманітні емоції і почуття, демонструє власне ставлення до того, що з нею відбувається, що її оточує. Дані стани формують сферу емоцій і почуттів, що є результатом задоволення або незадоволення особистісних потреб, формою віддзеркалення навколишньої дійсності.

Емоція (душевне хвилювання, душевний рух) – це психічний процес, що виражений у вигляді переживань та оцінювання внутрішніх і зовнішніх

обставини життєдіяльності людини. Емоції необхідні для віддзеркалення індивідуального ставлення людини до самої себе і до оточуючого світу [9, с. 190].

Р. Павелків дає визначення дефініції емоції наступним чином (лат. *etovere* – хвилювати, збуджувати) – психічні стани і процеси, що відображені у формі безпосереднього переживання людини до світу, до того, що вона відчуває і здійснює [50].

Емоції виникли як засіб, що дає спроможність живим організмам розкривати природну цінність внутрішніх станів і зовнішніх впливів. Вони являють собою узагальнену фізіологічну реакцію у відповідь на сигнали, що обумовлюють зміни у організмі – у свідомості людини виникають не образи предметів і явищ, а переживання.

Емоції визначають необ'єктивне відношення суб'єкта до оточуючого, до того, що з ним трапляється. Процес утворення емоцій міцно пов'язаний з мотивами і потребами людини. Предмети і явища, а також умови, що сприяють задоволенню потреб і реалізації мети, сприяють виникненню позитивних емоцій: радість, задоволення, зацікавленість, збудження. І навпаки, обставини, що сприймаються особою як загрозливі заважають здійсненню потреб і цілей, провокують виникнення негативних емоцій і переживань, такі як горе, незадоволення, страх, журба, смуток, тривога та ін. [50].

Таким чином, існує подвійна обумовленість емоцій, з одного боку, власними потребами, з іншого – особливостями обставин. Адже емоції демонструють зв'язок і взаємини між цими низками подій, сповіщають суб'єкта про перспективу чи неможливість задоволення його потреб в певних умовах.

Науково доведено, що існують певні фізіологічні механізми емоцій. Відчуваючи потужну емоцію, людина переживає певні зміни в організмі – наприклад, пришвидшення дихання і серцебиття, підвищене потовиділення, сухість у роті та горлі, почервоніння, тремтіння і відчуття слабкості тощо.

Переважна більшість тілесних змін, що виникають у процесі емоційного збудження, є наслідком оптимізації симпатичного відділу автономної нервової системи, коли вона стимулює організм до нагальних дій. Симпатичний відділ координує наступні зміни: прискорення серцебиття та дихання; підвищення кров'яного тиску; розширення зіниць; зростання потовиділення; збільшення рівня цукру в крові; підвищення швидкості згортання крові; зниження виділення слини [21].

Практично усі емоційні прояви визначаються ступенем напруження, спрямованістю (позитивною або негативною), а також рівнем узагальненості. Слід зазначити, що емоції не тільки осмислюються й усвідомлюються, але й переживаються. Спрямованість емоції на пряму пов'язана з тим наскільки отриманий результат відповідає мотиву діяльності, наприклад, якою мірою досягнуто бажане, а не стільки з результатом діяльності.

Отже, емоції – це своєрідний клас психічних процесів і станів, що тісно пов'язані з потребами і мотивами та віддзеркалюють у формі переживань сутність впливаючих на суб'єкта ситуацій і подій.

Аналізуючи переживання людини, як правило, послуговуються двома термінами – «почуття» і «емоції». У повсякденному житті їх нерідко вживають як синоніми. Низка психологів теж уподібнюють емоції і почуття. Проте існує погляд, згідно з яким почуття і емоції – розбіжні і багато в чому полярні відносно один одного. Зокрема, швейцарський психолог Е. Клапаред підкреслював, що почуття в поведінці вигідні, а емоції є нераціональними.

У вітчизняній психології введено виокремлювати почуття як специфічний різновид емоційних процесів. Почуття на відміну від емоцій, що відображають нетривалі переживання, довготривалі й інколи можуть залишатися на все життя. Наприклад, можна дістати задоволення після вдало виконаного завдання, тобто відчутти позитивну емоцію, а можна отримувати радість від своєї професії, схвально відноситися до неї, тобто відчувати почуття задоволеності.

Як правило почуття формуються в результаті поєднання багатьох емоцій, направлених на певний об'єкт. Проте, почуття розкриваються через емоції залежно від того, в яких обставинах опиняється об'єкт, по відношенню до якого людина проявляє почуття. Наприклад, мати, відчуваючи любов до своєї дитини, переживає по відношенню до неї в певних ситуаціях різні емоції, вона може відчувати гордість, ніжність за неї, гніватися на неї тощо. Отже, даний приклад засвідчує, що, по-перше, емоції і почуття – це не синоніми і, по-друге, відсутня пряма відповідність між почуттями і емоціями: одне й те саме почуття може виражатися в різних емоціях, одна і та ж емоція може виражати різні почуття. Підтвердженням відмінності емоцій і почуттів є більш пізнє формування почуттів в онтогенезі порівняно з емоціями.

Розвиток соціальних емоцій передбачає не тільки оволодіння певним обсягом знань (нормами поведінки, оцінювальними категоріями, культурними символами), а й виробленням ставлення до цих знань, які можна назвати емоційними стандартами і при принциповій однорідності мають специфічні відмінності, нав'язані цим суспільством і цією культурою.

До емоцій, які називають соціальними відносять: збентеження, сором і почуття провини, а також ревності і заздрість, любов, симпатія, горе і співпереживання.

Ці емоції орієнтовані на реальні і очікувані реакції інших людей. В рамках спілкування вони пов'язані з аналізом близьких стосунків між батьками і дітьми, подружжям, друзями і коханцями, а тому тісно пов'язані з когнітивними аспектами: установками і переконаннями партнерів.

Поведінка, що порушує уявлення людини про те, якими повинні бути відносини, викликає сильні негативні емоції. Ці емоції можуть визначати майбутнє близьких стосунків, а в деяких випадках піддавати їх ризику [4, 5].

Протягом усього життя людина безперервно розвивається, тобто розвивається психіка, а разом з нею розвиваються і соціальні емоції, тому розвиток соціальних емоцій підлягає загальному розвитку психіки в онтогенезі.

Формування і розвиток соціальних емоцій вкрай важливо для успішного життя дитини і людини в онтогенезі.

Протягом дошкільного періоду діти дедалі краще ідентифікують емоції. Вони успішно розрізняють мімічні вирази радості, гніву, смутку та страху, причому одні емоції розпізнаються та класифікуються легше, а інші – важче. Найкраще визначається вираз радості, потім – смутку і пізніше – гніву. Дитячі можливості достовірно виявляти лицьову експресію та мімічно виражати емоції ширше, ніж їхня точність у розпізнаванні емоцій. Подібно до немовлят, дошкільники простіше розпізнають позитивні емоції, ніж негативні. Здібності до прояву та розпізнавання пов'язані: діти, які ясно виражають емоції, так само успішно дізнаються емоційні експресії.

Дошкільники можуть не лише навести як приклад можливі причини тієї чи іншої знайомої їм емоції, а й передбачити подальшу поведінку людини, виходячи з її справжнього емоційного стану. Так, наприклад, чотирирічні діти роблять висновок, що розсерджена дитина може вдарити когось, а радісна, швидше за все, погодиться пограти.

З віком у дітей поступово розширюється уявлення про емоції. Наприклад, вони дізнаються, що насправді людина не завжди відчуває те, що здається за виразом її обличчя, що її афективна реакція на якусь подію може перебувати під впливом більш раннього емоційного досвіду і що люди можуть виражати дві конфліктуючі емоції більш-менш одночасно. Відбувається динаміка емоційних процесів, взаємопов'язаних із регулюванням діяльності, із соціальними переживаннями. Змінюється і місце емоцій у тимчасовій структурі дитячої діяльності. Якщо на ранніх етапах розвитку дитини емоції виникають у вигляді безпосередньої оцінки сприймається ситуації, то пізніший час вони можуть з'являтися до виконання дії у формі емоційного передбачення його можливих наслідків.

З розвитком довільності зростає здатність до регуляції емоцій: мимовільне емоційне реагування трансформується у довільне вираження емоцій. Поступово зростає емоційна стійкість дітей, стає можливим емоційна

корекція поведінки. Як розвиток довільності емоційних процесів можна розглядати гру. До досягнення старшого дошкільного віку довільність поширюється і інші види діяльності (комунікативну, навчальну).

Протягом розвитку дитини виникають нові складні форми соціальних переживань – співпереживання, співчуття, сприяння іншій людині, необхідних спільної роботи і спілкування. Розвивається здатність до емпатії. Протягом дошкільних років відбувається поступове поглиблення розуміння як своїх, і чужих емоційних переживань. Старші дошкільники вже можуть провести різницю між суб'єктивними переживаннями різних людей, а в деяких випадках і пояснити причини та наслідки тих чи інших емоційних реакцій.

Старший дошкільний вік є сензитивним періодом для якісного перетворення соціальних емоцій – одного з провідних механізмів соціалізації та головних чинників формування ціннісних орієнтацій і установок особистості (О. Винокурова, С. Дмитрієва, О. Запорожець, О. Конєва, М. Митру, Е.Нікіфорова, О. Орєхова та ін.). Придбані дитиною в процесі взаємодії з дорослими і однолітками соціальні цінності, норми з'єднуються з її емоційною сферою і стають органічною частиною її особистості, змістовним мотивом поведінки [6, с. 3]. Слід підкреслити, що соціальні емоції не тільки сприяють формуванню у дошкільника адекватних соціальних умов поведінки і визначають його соціально-психологічний статус, а й, головне, регулюють процес його соціалізації і акультурації, дозволяючи йому увійти в певну соціальну середу, прийняти культуру і етику даного суспільства.

У широкому сенсі слова, предметом соціальних емоцій є сама людина, але в зв'язку з іншими [13]. Також до даного виду емоційних явищ відносять:

– почуття, прямо або побічно пов'язані з суспільним устроєм, з соціальними явищами і інститутами: почуття справедливості, честі, боргу, відповідальності, патріотизму, солідарності та ін. (А. Лук);

– групу емоцій, де ключовими моментами є взаємини з іншими людьми і порівняльна оцінка в соціальному контексті себе і власних дій з точки зору оточуючих і їх дій або поділюваних ними цінностей (Г. Бреслав): соціальні

емоції, спрямовані на себе (сором, почуття провини, гордість, збентеження) і на інших (емпатія, почуття подяки, заздрість, ревності);

– суб'єктивне відображення дійсності, обумовлене соціальними потребами і можливостями їх задоволення відповідно до прийнятих в суспільстві нормами і правилами, які репрезентують суб'єкту їх особистісний смисл (О. Винокурова);

– емоції, що формують адекватне емоційне ставлення до значимих для даної культури художніх творів, історичних подій, персонажам (Е.Никифорова).

Найбільш точним і містким ми вважаємо визначення О. Конєвої: соціальні емоції – це «... постійне емоційне ставлення дитини до норм і правил поведінки, прийнятих у даному соціумі». З цієї позиції ми вважаємо перспективним підхід до класифікації соціальних емоцій О. Ореховою, що об'єднує їх в суб'єктивно ціннісну систему з 5 блоків емоційних відносин особистості: блок базового комфорту і благополуччя «Щастя – Горе», блок особистісного зростання «Справедливість – Образа», блок міжособистісної взаємодії «Дружба – Сварка», блок потенційної агресії «Доброта – Злоба», блок пізнання світу «Захоплення – Нудьга» [11].

Як бачимо, дана класифікація не містить тих видів соціальних емоцій, що традиційно виділяються, а об'єднує такі види емоційних явищ: щастя – складну інтегративну емоцію і життєву цінність (Б. Додонов) – і емоцію горя, що відноситься до категорії базових (К. Ізард) і фрустраційної (Е. Ільїн); вище соціальне почуття справедливості (А. Лук) і фрустраційний емоційний стан образи (Е. Ільїн); складне моральне почуття дружби (К. Платонов) і сварку як форму вербальної агресії, вираження негативних почуттів; захоплення – естетичне задоволення чи насолода, вищий прояв задоволення у зв'язку з досягненням мети, що виникає в процесі розумової діяльності психічний стан подиву – і нудьгу як протилежний подив пасивного стану. Поряд з емоційними явищами автор відносить до соціальних емоцій душевні якості людини, такі як доброта – злість [11].

Разом з тим перспективність класифікації соціальних емоцій ми бачимо в наступному: по-перше, в її основу покладено уявлення про особистість як структуроутворюючу систему відносин, а, як відомо, стосовно до дошкільного віку між термінами «ставлення» і «емоційне ставлення» можна поставити знак рівності. По-друге, чіткість диференціації можливих в спілкуванні і діяльності категорій соціальних емоцій, на наш погляд, дозволяє педагогу досить успішно здійснити відбір змісту і перспективне планування спільної освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку з формування у них адекватного емоційного ставлення до соціальних норм.

1.2. Особливості нестабільного емоційного стану дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану

В умовах військових дій діти і дорослі піддаються як фізичному, так і психологічному насильству. Травмуючий вплив даних подій на психіку значною мірою впливає на емоційну сферу людей.

Безумовно, особливо діти є найбільш чутливими до подібних ситуацій. Варто зауважити, що на сьогоднішній день мало уваги приділяється вивченню питання, що насправді відбувається з психологічним здоров'ям дитини, який пролонгований час знаходиться в ситуації військового конфлікту, чи здатна його емоційна сфера витримувати високий рівень постійної напруги.

Діти, які живуть в умовах військового конфлікту, виявляються заручниками складної ситуації. Будучи найбільш незахищеними верствами населення, вони найбільш гостро реагують на процеси адаптації, опинившись в складній ситуації. Дана ситуація змушує дошкільника адаптуватися до неї, однак при цьому можуть відбуватися порушення в розвитку однієї з основних сфер для даного віку, а саме емоційної сфери. Погіршення психоемоційного стану дитини відбувається в результаті постійного переживання ним емоцій негативної модальності (страх, печаль, гнів, тощо). Однак слід пам'ятати, що не тільки військова екстремальна ситуація впливає на виникнення психогенних

порушень у дитини, але і індивідуально-психологічні особливості особистості дошкільника також здатні впливати на проявляються емоційні реакції і стану. Порушуючи нормальне життя дитини, психічна травма, яку дитина відчуває, виявляється для неї складною травматичною подією [3; 13].

Емоційний комплекс – це емоції, які мають різну спрямованість і надають мотиваційне забарвлення сигналам із зовнішнього середовища, при цьому активізуючи їх.

Практично у всіх дітей, при нормі розвитку, спостерігаються певні емоційні комплекси і розлади. Це пов'язано з тим, що психіка дітей рухлива і чутлива. Основні види емоційних комплексів у дітей:

1. Страх – один з найпоширеніших емоційних комплексів у дітей, особливо властивий тим, хто виховується в неблагополучних сім'ях. Причини появи страхів у дітей дуже різноманітні. Комуś притаманні нічні страхи (кошмари), хтось боїться темряви або висоти, хтось боїться, що з батьками може щось трапитися і т.д. Їх поява безпосередньо залежить від негативного життєвого досвіду дитини, емоційної чутливості, рівня самостійності, розвитку уяви, схильності до тривожності, невпевненості, боязкості тощо.

Тривога є однією з найскладніших проблем сучасної психології, оскільки вона не пов'язана з конкретною ситуацією і може з'явитися не відразу. Якщо дитина боїться чогось конкретного, то мова йде про наявність страхів, але якщо він відчуває незрозумілий за нього страх і не може точно вказати причину його появи, то мова йде про тривогу. Найчастіше тривога виникає в сім'ях, де між батьками виникають конфлікти, натяки, а загальна атмосфера напружена і тривожна [13].

3. Агресивність характерна для багатьох дітей, причина в тому, що при виникненні певних складних життєвих ситуацій дитина не може знайти з неї правильний вихід і єдиним рішенням є фізична реакція. Причини агресії дуже різноманітні, основними з них є страх бути травмованим, обуреним або відкинутим, а також раніше пережите обурення або емоційна травма. Агресія може бути вербальною і фізичною.

Емоційні розлади заважають нормальному функціонуванню і ускладнюють життя не тільки батькам, а й, перш за все, дитині, якого наздоганяють проблеми. Що таке емоційні розлади у дошкільнят?

Коли дитячі емоції стають проблемою

Розлад – це ще не хвороба, але це вже проблема. У разі емоційних розладів мова йде про зміну окремих показників, які є в списку розладів, МКБ або DSM. Розладами займаються клінічні психологи, часто в психіатричних центрах.

Про проблему варто говорити тоді, коли емоції дитини не дозволяють йому нормально функціонувати в світі. Це стосується не тільки дітей, а й людей різного віку. Якщо людина не здатна спокійно пізнавати світ, діяти в ньому, то мова йде про проблеми або розлади [21].

Коли, наприклад, дитина настільки злиться, що не може розмовляти з батьками, налагоджувати відносини з однолітками, брати участь в заходах, які йому подобаються. Коли він не виявляє базових емоцій, таких як смуток, страх або гнів. Він перекривав емоції, які застрягли десь посередині. Переживання цих емоцій може змусити дитину неправильно реагувати на певні ситуації, наприклад, дитина блокує смуток настільки часто, що починає реагувати гнівом: злиться, починає бити, брикатися і кричати або навпаки, в той час, коли може злитися, реагує плачем і смутком.

Можна виділити дві основні ситуації:

- 1) сильні емоції, які заважають нормальному функціонуванню;
- 2) змішані емоції, які викликають неадекватну реакцію на ці ситуації.

Причини емоційних розладів[26].

Це надзвичайно велике і індивідуальне питання одночасно. З одного боку, спостерігається емоційна чутливість, яка обумовлена темпераментом і вродженим характером, з іншого – історія життя дитини. У життєвій історії є низка ситуацій, наприклад, діти, які переживають хворобу, пов'язану з болем або сильним дискомфортом у перший рік життя, як правило, більш чутливі до шкоди, з якою вони стикаються.

Також вона може бути результатом конкретних (так званих травматичних) подій, які настільки сильні, що мозок дитини не в змозі їх інтерналізувати, і організувати таким чином, щоб вони не викликали сильних емоцій. Потім їх можна придушити або зрушити, але пізніше може статися так, що подібні ситуації викликають у дитини сильні емоції. Це створює механізм реагування. Причини емоційних розладів варіюються від психотравматичних ситуацій, окремих подій, реляційних ситуацій, тобто розладів відносин до досить поширених проблем з сенсорною інтеграцією.

Проблеми сенсорної інтеграції [32]. Організм дитини, яка має проблеми з сенсорною інтеграцією, відчуває певні події набагато слабкіше або занадто сильно. Іноді діти дуже напружені або втомлені. Нервова система, яка перевантажена таким чином, ускладнює контроль реакції на емоції, і ці реакції іноді дуже сильні – неадекватні ситуації.

Наприклад, на прийомі у терапевта сенсорної інтеграції батьки кажуть, що їхня дитина б'є всіх. З іншого боку, при спостереженні видно, що дитина не злиться і не сумує. Отже, тут є дещо інше. Він підходить до інших дітей і дуже міцно їх обіймає. Потім в біговій грі він натикається на дітей і падає на них.

Перевантаження нервової системи дитини. Досить часто за цим стоять різні екрани, від смартфона до телевізора. Це поширена проблема. Іноді вдається «вилікувати» емоції дітей, вимкнувши ці екрани. Нервова система дітей ще слабка і тому дуже сприйнятлива до подразників. Залишайте дітей дошкільного віку не більше години в день перед будь-яким екраном, щоб уникнути перевантаження нервової системи і втрати контролю над емоціями і реакціями дитини.

Таким чином, можна виділити три поширені причини емоційних проблем:

- розлади відносин;
- проблеми сенсорної інтеграції;
- занадто часте використання "дисплеїв".

Емоційне перевантаження поведінки батьків і дітей

Коли батьки втомлені, сумні або злі, вони не розуміють поведінки маленьких дітей у віці близько 2-3 років. Дитина починає веселитися, стрибати і крутитися. У такій ситуації батько може подумати: «Дитина мене обурює. Він бачить, що дорослий погано себе почуває, і отримує від цього задоволення».

Однак з точки зору дитини ситуація зовсім інша. Дитина, коли бачить батька і його емоції, хоче довести їх до тих емоцій, які він проявляє своєю поведінкою, кажучи: «Слухай, не гнівайся зараз, просто радуйся разом зі мною». Дитина в цей момент відчуває, що підтримує батька. Він не розуміє, чому батько сумує, тому намагається втягнути його в світ позитивних емоцій.

Коли варто подбати про емоційні розлади. Варто подбати про емоції, коли дитина вкрай часто втрачає контроль над своєю поведінкою. Вкрай часто - це не означає раз в два дні, коли дитина зрідка боїться або сумує. Діти часто емоційно реагують в складній ситуації, особливо якщо це дошкільнята або малюки, але якщо ці ситуації настільки часті, що вже немає місця для нормального функціонування, то необхідно звернути увагу на цю тему [41].

Ситуація може стати тривожною, коли дитина б'є когось десять разів на день. Або коли він перестає займатися будь-якою діяльністю, тому що боїться, але ви не знаєте що, або коли він сумує і весь час, що б не сталося, йому сумно. Турбують надзвичайно сильні емоції, особливо коли вони тривають довго.

З чого почати? Складіть карту емоцій вашої дитини і подивіться, що з нею відбувається насправді. Чому він реагує на ситуації саме так, а не на інші? Зробити таку емоційну карту можна самостійно або зробити за допомогою психолога.

Дитяча терапія часто починається з емоційної карти. Батьки приходять до психолога і розповідають про те, що відбувалося в сім'ї останнім часом, що відбувалося в минулому. Це дозволяє зрозуміти, чому дитина може бути більш сприйнятливим і допоможе знайти відповіді на питання, чому він злиться, дуже сумує або боїться.

Зазвичай батьків більше хвилює гнів, тому що він руйнівний. Вони також турбуються про тривогу, тому що тривога заважає дітям робити різні цікаві речі. На жаль, в шкільній системі дуже часто батьки дітей у віці 6-7 років звертаються за допомогою, які борються з вчителями, які агресивно шукають авторитету в класі. Вони блокують можливості дітей, і тоді діти реагують на все дуже емоційно. На жаль, це велика група першокласників, які приходять з такою проблемою. Але проблема не в першокласниках, а в тому, як їх розуміють вчителі і наскільки підхід вчителя не відповідає емоційному фону першокласників.

Емоційна карта. Прикладом для дорослих є використання шкали Холмса, яка визначає стресові ситуації на основі досліджень для дорослих. Ця шкала дозволяє спостерігати, як стресові ситуації впливають на людину, їх кількість і інтенсивність. Посилаючись на шкалу Холмса, дорослий бачить, скільки у нього стресових ситуацій і таким чином отримує інформацію про те, наскільки сильно його нервова система обтяжена у цей момент.

Зверніть увагу на великі зміни, наприклад, коли дитина одночасно активна, на дні народження брата чи сестри або під час відвідування дитячого садка. У такі моменти дитина буде перевантажений емоційно і буде по-різному реагувати на ситуації.

Також природно, що трирічні діти, які мають братів і сестер, не хочуть ходити в дитячий садок. Те ж саме відбувається і з батьком цієї сім'ї, коли його дружина народжує. Самого батька немає на роботі. Він не хоче там бути, він просто хоче бути поруч з нею. Дитину проводжають так само, тільки в кілька разів жорсткіше, тому що він відчуває, що на кону стоїть його безпека - батьки приділяють часу «опоненту» більше, ніж він.

При створенні емоційної карти дитини найкраще подумати про те, що змінилося і вловити, скільки таких точок змін відбулося за останній час в житті дитини: зміни в педагогах, зміни в діяльності, наприклад, новий дитячий сад, зміни в будинку, емоції батька (діти – дивовижні приймачі емоцій). Якщо батька переповнюють емоції, то дитина теж це відчує [36].

До цього списку слід додати непередбачувані і незвичайні події. На жаль, так звані непередбачувані події є, наприклад, присутність дітей в оточенні дитини, а тому важливо, щоб у дітей в ЗДО не було занадто багато людей навколо. Якщо в групі дошкільнят 25-30 дітей і деякі з них шумлять, то точно відомо, що нервова система цих дітей перевантажена. Такі групи дають занадто багато імпульсів, і дітям важко відчувати, що цей простір безпечний. Також необхідно пам'ятати про виняткові фактори, таких як зустріч з собакою, проблеми зі здоров'ям, проблеми з харчуванням, такі звичайні речі, які також вибивають вас з рівноваги.

1.3. Характеристика казки як засобу розвитку емоційної сфери дошкільника

Емоції – це психічне відображення в упередженому переживанні життєвого сенсу ситуацій і явищ, в основі цього лежить ставлення їх об'єктивних властивостей саме до потреб суб'єкта.

Емоціями називають особливий клас психологічних суб'єктивних станів, які відображаються в формі відчуттів неприємного і приємного, відносини людини до людей і світу, безпосередніх переживань, а також процес і його результати діяльності в практиці. До емоцій відносяться стреси, афекти, почуття, настрої. Ці емоції називають як би «чисті». Вони все включено в стан людини і все його психічні процеси.

Змістовні аспекти емоційності у людини відображають ситуації і явища, які мають велику значимість для даного суб'єкта. Вони пов'язані нерозривно зі стрижневими особливостями особистості, її свідомим вольовим керуванням, ціннісними орієнтаціями, світоглядом, спрямованістю мотиваційної сфери, а також моральним потенціалом [3, с. 77].

Класично різняться такі види емоцій.

Вищі. Відповідають вищим соціальним потребам – любов до Батьківщини, свого народу, іншим людям.

Моральні. Почуття, які відчують до суспільства, самому собі – дружба, совість, любов і інші емоції, які відповідають за міжособистісні відносини.

Практичні. Виникають в процесі трудової діяльності, пов'язані з її успішністю і не успішністю.

Інтелектуальні. З'являються при розумової діяльності стабільні і стійкі почуття. Такі як допитливість, здивування, радість пізнання істини.

Заняття по роботі з казкою є «напрямком психосоціальної роботи, що використовує ресурси казок для вирішення цілої низки завдань: виховання, освіти, розвиток особистості та корекція поведінки» [3, с. 79].

Казка виступає як:

– набір способів передачі знань про духовний шлях душі і соціальної реалізації людини»;

– виховна система, відповідна духовній природі людини [2, с. 31];

– інтеграційна діяльність, в якій дії уявної ситуації пов'язані з реальним спілкуванням, спрямованим на активність, самостійність, творчість, регулювання дитиною власних емоційних станів;

– один з ефективних методів для роботи з дітьми, що зазнають ті чи інші емоційні і поведінкові труднощі [2, с. 31].

Однією з цілей застосування казки в ЗДО є регулювання емоційного стану дитини, що знаходиться в складній емоційній обстановці.

Роль казки у дошкільному дитинстві дуже велика. Вона для дитини становить особливий світ, який діти активно сприймають. Діти дошкільного віку сприймають навколишній світ та пізнають його через почуття. Маленькі діти, не вміючи ще говорити, висловлюють своє ставлення до оточення за допомогою емоцій. Читаючи казки, можна спостерігати, як діти радіють чи засмучуються за героїв казки, співпереживають їм. Старші діти дуже люблять не тільки слухати, а й розповідати та складати казки. Найбільш яскраві позитивні емоції діти відчують у ситуації порівняння себе з позитивними літературними героями, активно співпереживаючи їм. Таке порівняння дошкільнята проводять лише подумки й з упевненістю, що в подібній ситуації

вчинили б так само. Життєствердна ідея казок, їх оптимізм викликає у дітей почуття у відповідь. Казка підкорює багатством вигадки, своїми образами, дивовижним переплетенням фантастичного та реального. Важко переоцінити роль, яку відіграє у житті людини дитяча література. Їхні герої вчать малюків тому, що правильно, а що ні. Часто в казках розповідається про те, як важливо допомагати слабким, що потрібно бути вірним своєму слову та відданим друзям. Дитяча література покликана прищепити дитині поняття про честь, обов'язок та відповідальність.

Казка вважається одним з основних жанрів народної уснопоетичної творчості. За твердженням Говарт Г. казки виникли ще за доісторичних часів і передавалися з покоління до покоління.

На думку С. Дерев'янка, Ю. Примака, І. Ющенко «казка – вид фольклорної прози, відомої у всіх народів зміст якої не вписаний у реальний простір та час, проте зберігає життєву правдоподібність» [3].

Тлумачний словник наводить інше визначення: «Оповідальний твір усної народної творчості про вигадані події, або літературний твір того ж характеру» [3].

Слово «казка» вперше зустрічається у сімнадцятому столітті. Проте, як з'явилися дослідження Б. Беттельхейма, Р. До. Юнга, У. Проппа в казках бачили «одну забаву», гідну нижчих верств суспільства. Надалі на підставі досліджень було побудовано сучасну концепцію роботи з казкою. Над казками попрацювало багато талановитих людей. Звідси й випливає велика різноманітність типів казок:

Види казок: 1) про тварин, 2) чарівні, авантюрно-новелістичні та 4) побутові.

В. Пропп ділить казки на: чарівні, кумулятивні, про тварин, рослини, неживу природу та предмети, побутові або новелістичні, небилиці, докучні казки.

Психокорекційні казки створюються для м'якого впливу на поведінку дитини. Під корекцією розуміється заміщення неефективного стилю поведінки на більш продуктивний, і також пояснення дитині сенсу що відбувається [2].

В. Пропп [5] розглядає казку як структуру з безліччю внутрішніх взаємозв'язків її елементів, як і взаємозв'язків цих елементів із цілим. Вчений приходить до висновку про те, що, попри безліч різних казкових персонажів, рис характерів героїв, на складність змов і всієї динаміки казкової дії, у всіх казках незмінно виникають одні й ті ж функції, що повторюються. Функції у В.Проппа – це типи події, які роблять казкові персонажі, значні й доленосні події, зумовлені з погляду їхньої значущості у контексті цілісної динаміки розповіді. Усього В. Пропп [5] виділив тридцять одну казкову функцію, які діють як зразки, збудовані в хронологічній послідовності й мають значення і спрямованість.

Безумовно, в повному обсязі функції присутні у кожній казці. Але взаємини між функціями завжди ті самі, тобто, завжди присутня базова структура. Вона забезпечує певний цілісний початок, у якому властивий казці динамічний процес зберігає свою передбачуваність. Структура розгортається "покроково", поетапно, але цілеспрямовано. Крім того, ця сукупність функцій завжди залишається постійною незалежно від того, чи вона включає всі сім типів персонажів, про які говорить В. Пропп [5], чи ні. Ці семеро – лиходій, помічник, дарувальник, шукач, гонець, герой і хибний герой – названі так відповідно до своїх функцій. Так що якщо, наприклад, помічник або дарувальник відсутні, їх функції можуть бути передані самому герою, який у цьому випадку наділяється профетичними властивостями. Тут важливо саме значення вчинку того чи іншого персонажа, а не його авторство.

Тексти казок викликають емоційний резонанс як у дітей, так і у дорослих. Образи казок звертаються одночасно до двох психічних рівнів: до рівня свідомості та підсвідомості.

Концепція казкотерапії заснована на ідеї цінності метафори як носія інформації: про життєво важливі явища; про життєві цінності; про постановку цілей; про внутрішній світ автора (у разі авторської казки).

У казці у символічній формі міститься інформація у тому: як влаштований цей світ, хто його створив; що відбувається з людиною у різні періоди її життя; які етапи у процесі самореалізації проходить жінка; які етапи у процесі самореалізації проходить чоловік; які труднощі перешкоди можна зустріти у житті і як із нею справлятися; як набувати та цінувати дружбу та любов; якими цінностями керуватися у житті; як будувати стосунки з батьками та дітьми; як прощати.

Психологи [1, 2, 6] зазвичай виділяють **функції казок**: діагностичну, терапевтичну (корекційна), інтелектуальну та моральну.

Діагностична казка передбачає виявлення вже реальних життєвих сценаріїв та стратегій поведінки дитини. Інструкції, які пред'являються дитині в такому випадку такі: «Склади казку про хлопчика п'яти років», «Склади будь-яку казку». Потім психолог проводить аналіз казки.

Таким чином, може бути виявлений базовий життєвий сценарій, або поведінкові стереотипи дитини, що стали звичними способами реагування. Також діагностична казка може сприяти виявленню відношення або стану дитини, про які вона не хоче або не може говорити вголос. Наприклад, перевірити ставлення дитини-дошкільника до розлучення батьків.

Терапевтична казка – казка, завдяки якій відбуваються позитивні зміни у стані та поведінці дорослої чи дитини. Терапевтична казка формує картину світу дитини, де знаходять відбиття всі аспекти навколишньої дійсності. У таких казках герої опиняються у різних складних життєвих ситуаціях, вони потребують допомоги й, сприймаючи подібні казки, дитина вчиться розуміти іншого, бачити найкращі людські якості.

Терапевтична функція казки у тому, що вона: допомагає дитині сформувати образ себе у майбутньому; допомагає побудувати модель поведінки для досягнення бажаного майбутнього, займаючи активну позицію

та усвідомлювати власну відповідальність; заповнює прогалини індивідуальної історії клієнта та доповнює її загальнолюдською інформацією; казка дозволяє актуалізувати моменти особистої історії, що витісняються клієнтом; казка дозволяє сформуванню нового погляду на ситуацію та перейти на новий рівень її усвідомлення, моделюючи більш конструктивне ставлення та поведінку; казка відбиває внутрішній конфлікт клієнта та дає можливість розмірковувати над нею; казка є символічним «буфером» між клієнтом та казкотерапевтом. Завдяки цьому опір клієнта згладжується, і енергія спрямовується на роздум; служить альтернативною концепцією сприйняття неоднозначних життєвих ситуацій; формує Віру в позитивне розв'язання проблеми (щоправда, для того, щоб це побачити, часто потрібно відійти від стереотипів повсякденної свідомості); казка має найдавніше коріння в людській історії та культурі. У її сюжетах зазвичай збиралася вся мудрість та досвід того чи іншого народу, у міфах чи притчах можна побачити не лише фіксування якоїсь проблеми, а і її вирішення.

Корекційні казки використовуються для того, щоб допомогти клієнту побачити, усвідомити його власні старі, можливо що руйнують його психіку та здоров'я дії, і самостійно змодельовати нові, найбільш слухні йому самому в даний проміжок часу, що гармонійно вбудовуються у його розвиток.

Інтелектуальна функція.

Т. Довга у своїй роботі зазначала, що одна справа казка як прийом, здатний зробити дитині зрозумілішою ту чи іншу реалістичну думку, той чи інший реалістичний факт, а інша справа казка, як засіб туманити свідомість дитини, порушуючи в ньому ті настрої та почуття, з яким треба всіляко боротися.

Прослуховуючи казки діти усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки у розвитку сюжету; розуміють ролі кожного персонажа в подіях, що розвиваються; розуміють те, що та сама подія, ситуація можуть мати кілька значень і смислів; усвідомлюють те, що кожна казкова ситуація розгортає якийсь життєвий урок; дитина, читаючи казку, несвідомо виносить собі той

сенс, який найбільш актуальний йому на цей момент. Він може ідентифікувати себе з героями, та з іншими одухотвореними персонажами. При цьому розвивається здатність дитини децентруватися, вставати на місце іншого.

Казки сприяють розширенню межі пізнання шляхом виходу межі чуттєвого сприйняття, веде дитину лінією чуттєво-образного та абстрагувального мислення, виступає засобом розуміння життя, способом пізнання, осмислення деяких життєвих явищ, моральних установок суспільства. Діти дошкільного віку привчаються правильно оцінювати розміри явищ, справ та провин, розуміти смішний бік життєвих невідповідностей. У кожній казці є мораль, яка необхідна дитині, адже вона має визначити своє місце в житті, засвоїти морально-етичні норми поведінки у суспільстві.

Моральна функція.

Велику роль моральному вихованню відводив видатний швейцарський педагог – демократ Генріх Песталоцці. Моральне виховання він вважав головним завданням дитячого виховного закладу. На його думку, тільки воно формує добродішній характер та співчуття до людей. Ф. Ніцше (1990) вважав: «Бути моральним, етичним – значить чинити послух з давніх-давен встановленому закону або звичаю».

К. Карасьова, Т. Піроженко аналізуючи дитячі казки, відзначили їхню морально-етичну спрямованість. Він вважав, що «казка відповідає, збагачує і гуманізує дитячу психіку, оскільки дитина, яка слухає казку, почувається її активним учасником і завжди ототожнює себе з тими з її персонажів, хто бореться за справедливість, добро і свободу. У цьому діяльному співчутті малих дітей благородним і мужнім героям літературної вигадки й полягає основне виховне значення».

У казках діти вперше знайомляться з різноманітними сюжетами що захоплюють, багатою поетичною мовою, активно діючими героями, які постійно вирішують важкі завдання та перемагають ворожі народи сили.

Моральна функція казки виявляється в тому, що виховує: слухняність на основі любові та поваги до батьків та близьких, терпіння, милосердя, вміння

поступатися, допомагати один одному та з вдячністю приймати допомогу; здатність до формування моральних якостей у процесі встановлення позитивних міжособистісних відносин; виховує у дітей чуйність, товариськість, дружність; уміння доброзичливої, уважної, дбайливої поведінки, прагнення ділитися враженнями від почутого, побаченого, відчутного, потреби радувати близьких результатами своєї праці; працьовитість, звички займатися справою, працювати старанно та акуратно, доводити розпочате до кінця, з повагою ставитися до результатів чужої та своєї праці.

Казка вчить жити, вселяє в людину оптимізм, утверджує віру в урочистість добра та справедливості.

Як стверджують письменники, казка показує побут народу, його домашнє життя, його моральні поняття, погляд на речі, розум, передається специфіка мови – все те, що робить казку національно-самобутньою та неповторною.

«Виховне значення творів мистецтва, – у тому передусім і полягає, що вони дозволяють увійти «всередину життя», пережити шматок життя, відбитої у світлі певного світогляду. І найважливіше, що в процесі цього переживання створюються певні відносини та моральні оцінки, які мають незрівнянно більшу примусову силу, ніж оцінки, які просто повідомляються та засвоюються».

А. Костюк [41] вважає, для того, щоб казка або історія набула сили та надала допомогу, необхідно дотримуватися певних правил її створення:

Казка має бути в чомусь ідентичною проблемі дитини, але, у жодному разі не мати з нею прямої подібності.

Казка повинна пропонувати заміщувальний досвід, використовуючи який дитина може зробити новий вибір при розв'язанні своєї проблеми. Або в цьому має допомогти психолог.

Казковий сюжет має розгортатися у певній послідовності.

Важливою рисою казки й те, що в ході неї відбувається трансформація. Хтось маленький і слабкий на початку в кінці перетворюється на сильного, значущого і багато в чому самодостатнього. Це можна назвати історією про подорослішання.

Казка споконвіку використовувалася як засіб позитивного впливу на емоційний стан дитини. Діти не лише слухають, а й самі беруть участь у творчому процесі, наприклад, при роботі з рукавичними іграшками, вимовляючи слова та роблячи рухи за свого персонажа. Помічено, що навіть діти з патологічною агресією хочуть грати ролі позитивних героїв, тим самим прагнучи бути гарною дитиною.

Казки закладають у дитячій душі уявлення про добро і зло, про належне і неналежне, про життя і смерть. Майже будь-яка казка – це поле напруженої битви добра та зла. Битви, в якій рельєфно виявляються як найвищі, так і найнижчі сторони людської натури.

Привабливість казок для психотерапії, психокорекції та розвитку особистості дитини, гідність казок полягають у наступному:

- 1) Відсутність у казках дидактики, моралі.
- 2) Невизначеність місця події головного героя.
- 3) Образність мови. Джерело мудрості. Метафоричність мови.
- 4) Перемога Добра. Психологічна безпека.
- 5) Наявність Таємниці та Чарівництва.

Завдяки ефекту роботи з казкою, створюється ефективна ситуація спілкування, яка дуже важлива для корекційної та розвиваючої роботи з такими дітьми. При цьому завдання фахівця ЗДО полягає в зануренні дитини в казку так, щоб вона не здогадалася, що займається розвитком власних особистісних якостей. Разом з тим, згідно з справедливим твердженням «загальна система символів в казці допомагає психотерапевту і його клієнту розмовляти однією мовою. Іноді дуже багато можна зрозуміти, про людину, судячи з його улюбленої казки».

Це багато в чому сприяє досягненню зазначеної мети. Як наслідок, аналіз казок неодноразово привертав увагу психологів і психотерапевтів, тому в наш час казкотерапія є напрямок, який стрімко розвиваються.

Примітно і те, що казки дозволяють вибудувати систему психолого-корекційної роботи з дітьми на основі вже описаних раніше архетипів, які, впливають на розвиток і поведінку людини.

Так, згідно з науковими поглядами Е. Берна, життєвий сценарій людини може бути змінений відповідно конкретної казки. За допомогою казки можна пояснити дитині варіанти формування життєвого сценарію і ті труднощі, які будуть супроводжувати кожного з сценаріїв, і способи їх подолання.

На думку Б. Беттельгейма, казка як вид мистецтва, стає свого роду психотерапією для дитини. Щоб знайти сенс життя, дитина повинна вийти за вузькі межі зосередженості на самому собі і повірити в те, що вона зробить значний внесок в навколишній світ, якщо не зараз, то в майбутньому. Саме цьому сприяє казка [2, с. 33].

Безпосередньо основи сприйняття казки закладаються і розвиваються в дошкільному віці. Починаючи з 5 років, дитина ототожнює себе в основному з людськими персонажами. І чим старше вона стає, тим цікавіше стають казкові історії, тому що в них міститься розповідь про людей, що пізнають світ.

Тому дитячому психологу, який використовує в своїй роботі казку, необхідно брати до уваги різні методи і прийоми психологічного впливу казок.

До основних методів психологічного впливу казок відносять:

- ініціацію;
- передачу досвіду й адаптаційних механізмів, вироблених попередніми поколіннями людей;
- трансформацію страху в казковий образ;
- передачу високих моральних норм і принципів, прийнятих в суспільстві.

Ініціація використовується в чарівних казках і складається в проведенні деяких ритуалів, що наділяють героя новими якостями і властивостями,

завдяки яким у нього з'являється здатність долати виникаючі на його шляху труднощі.

Метод передачі досвіду і адаптаційних механізмів пов'язаний з тим, що казки самі по собі є як би збіркою життєвого досвіду людства з подолання емоційних криз людини. Описуючи доступною мовою складні ситуації, що виникають з їх героями, казки на несвідомому рівні дозволяють людині виробити власні психологічні захисні і адаптаційні механізми, що сприяють подоланню кризи.

Метод трансформації страху в казковий образ дозволяє викоренити страх за допомогою «перетворення» його в менш страшний образ шляхом уявного уявлення, малювання або театрального обігрування ситуацій, пов'язаних зі страхом. При цьому дитина отримує потужну зброю впливу на страх в разі появи у неї кризових життєвих ситуацій.

Метод передачі високих моральних норм і принципів, прийнятих в суспільстві, полягає в повідомленні дитині за допомогою зрозумілих їй казкових форм про норми та принципи, прийняті між людьми в нормальному життєвому середовищі. Отримані знання також в значній мірі допомагають дитині пережити складну життєву ситуацію [4].

Застосовуючи різні прийоми в роботі з казкою, можна допомогти кожній дитині прожити багато ситуацій, з аналогами яких вона зіткнеться в дорослому житті. І значно розширити її світосприйняття і способи взаємодії зі світом і іншими людьми.

Для роботи з казкою використовуються наступні прийоми:

- читання або розповідь казки, її обговорення, під час обговорення дитина повинна бути впевнена, що вона може висловлювати будь-яку свою думку, то є, все, що вона говорить, не повинно піддаватися осуду;
- малюнок найбільш значимого для дитини уривка;
- бесіда – обговорення казки за допомогою здавна питань, наприклад, «чому герой так вчинив?», «Що відчував герой?» та інших. при цьому дітям пропонується оцінювати вчинки герой як добре і погано;

– проблемні ситуації – це ситуації, для оволодіння якими діти або група дітей повинні знайти і використовувати нові для себе засоби і способи діяльності. Вихід з проблемної ситуації – це відкриття нового невідомого знання. Проблемні ситуації активізують пізнавальну, мовленнєву, творчу діяльність дітей і будуються за матеріалами розвитку дії, на подієвій стороні твору. Створення проблемної ситуації вимагає постановки проблемного питання [6, с. 44]

Казки сприяють розвитку емоційної сфери дитини, вчать її усвідомлювати, розпізнавати і доволіно проявляти свої емоції.

Таким чином, одним із способів знайомства дітей з емоціями є робота з казкою, що застосовується як в ході всього навчально-виховного процесу, так і на спеціальних заняттях, де діти переживають емоційні стани, вербалізують свої переживання.

Висновки до розділу 1

Таким чином, ефективність використання казки в період дошкільного та шкільного дитинства забезпечується специфікою діяльності дитини у цьому віці, а також привабливою силою цього літературного жанру, що дозволяє вільно мріяти та фантазувати. Психокорекція за допомогою казки пов'язана з народженням у людини нових креативних потреб та способів їхнього задоволення. Це процес виховання внутрішнього світу дитини, її гармонійного світовідчуття, що стає основою для творчих дій стосовно себе, близьких, навколишнього світу.

Таким чином, ми дійшли таких висновків:

Казка – це оповідальний, звичайний народнопоетичний твір про вигадані особи та події, переважно за участю чарівних, фантастичних сил.

Казка є не лише найстійкішою і доступною формою у становленні культури особистості, а й однією з потужних механізмів психоемоційного розвитку.

Вирізняють види казок: художні, народні, авторські, діагностичні, психокорекційні.

Казка відрізняється від інших видів жанрів тим, що у ній є зачин, кінцівки, повтори.

Казка виконує функції: діагностичну, терапевтичну, інтелектуальну та моральну.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ КАЗКИ

2.1. Визначення рівня розвитку емоційної сфери старших дошкільників

З аналізу психолого-педагогічної літератури ми виявили такі показники емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку:

1. Самостійність знаходження методів реалізації емоційного стану;
2. Здатність правильно зобразити емоційний стан;
3. Ступінь диференційованості (здатність розрізняти відтінки настрою);
4. Самостійність щодо емоційного стану людини, зображеного на картинці;
5. Здатність визначити емоційний стан дійових осіб у емоційно значимій ситуації;
6. Самостійність у визначенні емоційного стану дійових осіб у емоційно значущій ситуації.

Базою дослідження є Конотопський дошкільний навчальний заклад №3 «Теремок», задіяні діти 6-го року життя. У дослідженні брали участь 26 дітей старшої групи «Капітошка» (експериментальна група) та 25 дітей старшої групи «Калинка» (контрольна група).

Дослідження проводилося у три послідовні етапи. На першому (констатувальному) етапі дослідження ми вивчали рівень розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку.

Другий етап дослідження (формульальний) полягав у розробці системи роботи з розвитку емоційної сфери у старших дошкільників засобом казки.

Третій етап дослідження (контрольний) передбачав проведення контрольного обстеження дошкільників із метою виявлення ефективності запропонованої нами системи роботи.

У психодіагностиці використовувані критерії та засоби повинні відповідати наступним вимогам: бути об'єктивними, вимірювати те, на що спрямовані, обґрунтовувати достовірність результатів та обов'язково має бути точна інструкція щодо їх застосування як для експериментаторів, так і для випробуваних. результати можна легко порівняти та застосувати при статистичній обробці. Таким вимогам в аспекті нашого дослідження відповідають діагностичні методики емоційного стану дітей старшого дошкільного віку:

1. Методика вивчення мимічної моторики (Г. Волкова).
2. Модифікація методики «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» (Е. Ізотова).
3. Модифікація тесту «Розпізнавання емоцій» (за Т. Череднікова).
4. Методика «Паровозик».
5. Виявлення тривожності старших дошкільнят (автор У. Мерлін).

Ці методики діагностики найбільше підходять для дітей старшого дошкільного віку, розглянемо їх докладніше, виявимо критерії та показники.

1. Методика вивчення мимічної моторики Г. Волковий [18, с. 202].

Мета: визначити особливості вираження емоційного стану.

Інструкція: дитині пропонують зобразити свій емоційний стан. «Слухай уважно, я тобі скажу, який емоційний стан ти зараз зобразиш: подив, смуток, радість, страх, гнів, переляк». Отримані результати записуємо в таблицю. За певними критеріями та показниками проводиться обробка результатів діагностики. Потім слідує обробка результатів і визначається максимальна оцінка результатів. У цьому випадку вона становитиме 30 балів.

Критерії оцінювання результатів:

- від 0 до 10 балів – емоційний стан на низькому рівні;
- від 11 до 20 балів – вираження емоційних станів на середньому рівні;
- від 21 до 30 балів – висловлювання емоційних станів на високому рівні.

Результати проведення методики вивчення мимічної моторики Г.Волковий з дітьми експериментальної і контрольної груп занесено до таблиці 2.1

Високий рівень емоційного розвитку мають 4 дитини (16%) ЕГ та 3 дітей (12%) КГ. Дитина з високим рівнем емоційного розвитку відзначалася емоційною жвавістю, швидким відновленням після негативних переживань.

Середній рівень емоційного розвитку мають 10 дітей (40%) ЕГ та 12 дітей (46%) КГ. Ці діти відзначалися різкою зміною настрою, тривалим відновленням після негативних емоцій.

Низький рівень емоційного розвитку мають 11 дітей (44%) ЕГ та 11 дітей (42%) КГ. Діти характеризувалися зниженням емоційних проявів.

Рівень вираження емоційного стану та реакцій у дітей старшого дошкільного віку за результатами проведення методики вивчення мимічної моторики" Г. Волковий (констатувальний експеримент)

Таблиця 2.1

Група	Рівні розвитку					
	Високий		середній		низький	
Експериментальна	4	16%	10	40%	11	44%
Контрольна	3	12%	12	46%	11	42%

2. Модифікація методики «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» (Е. Ізотова) [18, с. 215].

Мета: вивчити розуміння емоційних станів людей.

Стимульний матеріал: 6 картинок, на яких зображені діти та дорослі з яскраво вираженими емоційними станами, такими як радість, горе, образа, гнів, страх, співчуття.

Інструкція: послідовно показувати дитині тематичні картинки із зображенням дітей та дорослих та ставити запитання:

– Як почуваються люди, які представлені на фотографіях? Як ви здогадалися?

– Чи маєте ви таке почуття? Коли?

Обробка результатів проводиться за критеріями та показниками діагностики.

Максимальна оцінка за методику 9 балів (за три показники):

1 (1-3) бал – недостатній рівень розуміння емоційних станів людей;

2 (4-6) бали – середній рівень розуміння емоційних станів людей;

3 (7-9) балів – високий рівень розуміння емоційних станів людей.

Узагальнені результати проведення методики “Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці” (Е. Ізотова) занесено до таблиці 2.2.

Високий рівень розуміння емоційних станів людей мали 3 дітей (12%) ЕГ та 3 дітей (11%) КГ. Діти даної підгрупи характеризувалися здатністю безпомилково розпізнавати емоційні стани свої та інших.

Середній рівень розуміння емоційних станів людей мали 11 дітей (44%) ЕГ та 11 дітей (42%) КГ. У цих дітей виявлені помилки при розпізнаванні емоційних станів своїх та інших, а також вони характеризувалися не досить дієвим відгуком на емоційні стани інших.

Низький рівень розуміння мали 11 дітей (44%) ЕГ та 12 дітей (47%) КГ. Вони відзначалися зниженням емоційних проявів, низькою здатністю до розпізнавання емоційних станів у себе та у інших, а також байдужим ставленням до переживань інших людей.

Рівень розуміння емоційних станів людей (однолітків) за результатами методики “Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці” (Е.І. Ізотова (констатувальний експеримент)

Таблиця 2.2

Група	Рівні розвитку					
	Високий		середній		низький	
Експериментальна	3	12%	11	44%	11	44%
Контрольна	3	11%	11	42%	12	47%

3. Модифікація тесту «Розпізнавання емоцій» (за Т.В. Череднікова).

Мета: перевірка здібностей розпізнавати різні види простих і складних емоцій.

Матеріал: 3 ряди тематичних фотографій.

Інструкція: на стенді три ряди картин із зображенням різних персонажів, де персонажі між собою пов'язані будь-якою емоційною значимістю. На основі аналізу емоційних станів, які відображені у міміці кожного героя ситуації, дитина повинна зрозуміти ці взаємозв'язки. На пошук необхідного образу спрямовують спеціальні питання на фотографіях ситуацій.

Рядок 1. Дитині кажуть: «Подивися на цих гномів і вгадай, кого з них налякав ведмідь?»

Рядок 2. Дитину запитують: «Як ти думаєш, який настрій у крокодила Гени? А з яким настроєм Чебурашка із Геною можуть зустрітися? Причина?».

Рядок 3. Дитину запитують: «Як ви думаєте, чи вдалося ворону дістати черв'яка з трубки чи ні і чому?» – а потім: «Погляньте уважно на ворона, яка полетіла, що вона відчуває? Як ти гадаєш, чому?».

Обробка результатів проводиться за критеріями та показниками діагностики.

Максимальна оцінка за методикою 6 балів.

1 бал – недостатній рівень здібностей розпізнавання різних видів простих та складних емоцій;

2 бал – середній рівень здібностей розпізнавання різних видів простих та складних емоцій;

3 бали – високий рівень здібностей розпізнавання різних видів простих та складних емоцій.

Узагальнені результати проведення тесту «Розпізнавання емоцій» (за Т.В. Череднікова) занесено до таблиці 2.3

Високий рівень емоційної сфери мають 4 дитини (16%) ЕГ та 3 дітей (12%) КГ. Середній рівень виявлено у 10 дітей (40%) ЕГ та 12 дітей (46%) КГ. Низький рівень емоційної сфери мають 11 дітей (44%) ЕГ та 11 дітей (42%) КГ.

Рівень вміння розпізнавати свої емоції та емоції інших людей за результатами тесту «Розпізнавання емоцій» (за Т.В.Череднікова) (констатувальний експеримент)

Таблиця 2.3

Група	Рівні розвитку					
	Високий		середній		низький	
Експериментальна	4	16%	10	40%	11	44%
Контрольна	3	12%	12	46%	11	42%

У результаті проведеної роботи ми отримали дані щодо загального рівня розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку, відповідно: високий рівень показали 12% дітей (КГ), 16% (ЕГ), середній – 46% дітей (КГ), 40% (ЕГ), низький – 42% дітей (КГ), 44% (ЕГ).

Результати, отримані в експериментальній та контрольній групах, відображено в таблиці 2.4 та рисунку 2.1.

Таблиця 2.4

Загальний рівень розвитку емоційної сфери у старших дошкільників (констатувальний експеримент)

Групи	Рівні розвитку		
	високий	середній	низький
Експериментальна група	16%	40%	44%
Контрольна група	12%	46%	42%

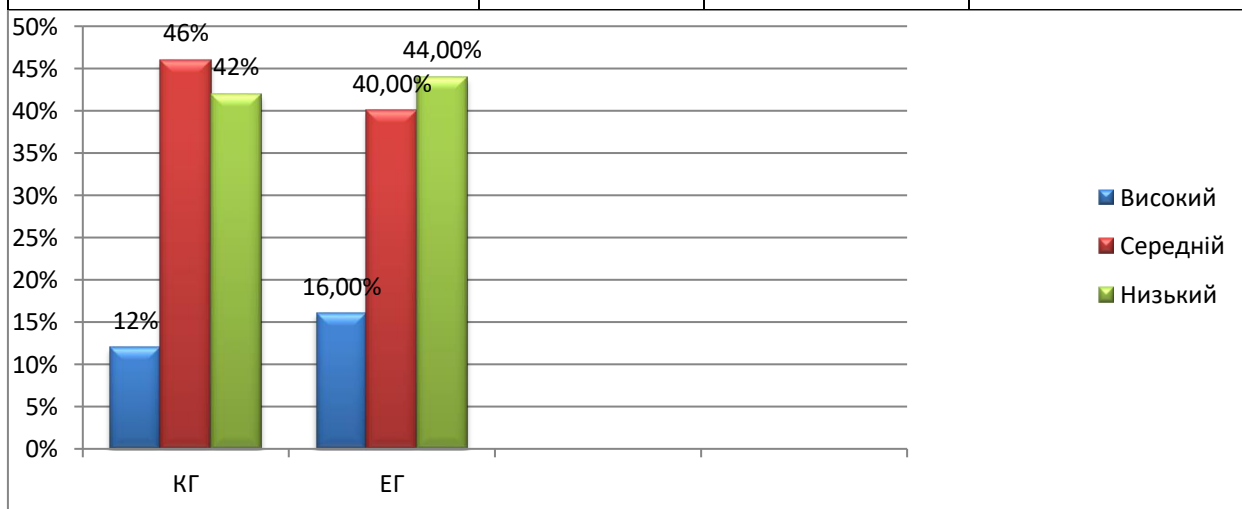

Рис. 2.1 Рівень розвитку емоційної сфери у старших дошкільників на констатувальному етапі дослідження

Високий рівень розвитку емоційної сфери виявлено 12% в дітей контрольної групи, експериментальної груп (16%). Разом з тим на середньому рівні було виявлено майже однакову кількість дітей усіх груп (46% дітей контрольної і 40% експериментальної груп). Низький рівень розвитку емоційної сфери мають 42% дітей контрольної та 44% – експериментальної груп.

4. Методика «Паровозик».

Цю методику починають застосовувати індивідуально з дітьми у віці 2,5 років. Для дослідження використовують автомобілі 8 різнокольорових кольорів: червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, коричневий, сірий, чорний та паровозик білого кольору.

Паровозики різних кольорів, автомобілі безладно розміщують на білому тлі.

Інструкція: «Розглянемо усі автомобілі. Потрібно побудувати незвичайний поїзд. Першим постав той автомобіль, який здається тобі найкрасивішим, тепер з автомобілів, що залишилися, вибери найкрасивіший і т.д.» Необхідно, щоб дитина тримала всі кольорові машини у полі зору. Дитині-малюку, інструкція повторюється частіше, машини, що залишилися, одночасно підсуваються рукою.

Фіксуються: положення кольору автомобіля; висловлювання дитини.

Обробка даних, отриманих за допомогою техніки при індивідуальному огляді, здійснюється так:

– 1 бал, якщо дитина обрала і поставила вагончик фіолетового кольору на другу позицію, коричневий, сірий і чорний - на третю позицію, зелений, жовтий, червоний - на шосту позицію.

– 2 бали присвоюється, якщо вагончик фіолетового кольору ставить дитину на першу позицію, коричневий, сірий та чорний – на другу позицію,

зелений, жовтий, червоний – на сьому позицію, а синій вагончик на восьму позицію.

– 3 бали надається, якщо коричневий, сірий або чорний вагончик поставлено на першу позицію, синій вагончик - поставлено на сьому позицію, а зелений, жовтий та червоний – на восьму позицію.

Якщо балів у результаті підсумовування виявляється менше трьох, то психічний стан дитини оцінюється як позитивний.

Дитина набирає від 4 до 6 балів – його психічний стан низького ступеня (НПС);

При наборі від 7 до 9 балів психічний стан вважається як низький психічний стан середнього ступеня.;

При більш ніж 9 балів – низький психічний стан високого ступеня.

За цією методикою можна отримати як індивідуальні результати, а й визначити загальний психологічний клімат групи. Для цього визначається сума всіх ППЗ(а) та НПС(б), різниця між ними ділиться на кількість дітей та множиться на 100 %.

Від 70% і вище – ступінь сприятливого психологічного клімату висока (СБПК);

від 42-69% – середній ступінь сприятливого психологічного клімату;

від 26-41,9% – ступінь сприятливого клімату незначний;

від 0 до 25% – початковий рівень несприятливого психологічного клімату (СНПК);

1 до 25% – середня СНПК;

26% і нижче – сильна СБПК.

5. Виявлення тривожності старших дошкільнят (автор В. Мерлін).

Мета: виявлення тривожності.

Досліджувані – троє дітей дошкільного віку, спостерігаються по черзі, один за одним.

Показник занепокоєння – поведінка дитини на мотиваційної ситуації, що створюється дефіцитом часу до виконання завдання.

Інструкція: підготовка до проведення методики пісочного годинника протягом 3 хвилин, також готують матеріал для занять на першому та другому столиках.

Дитина повинна виконувати завдання за двома столами: за першим з годинником, за другим – без годинника. Завдання має бути розраховане на 10-15 хвилин (наприклад, на першому столі завдання з будівельним матеріалом, на другому – з малюнком із мозаїки).

Загальна інструкція: «Ти виконуватимеш завдання за двома столами. Спочатку за першим столом, потім за другим, а потім знову за першим і т.д. За кожним столом ти будеш рівно по 3 хвилини, поки не закінчиш роботу (потім експериментатор показує, що випробуваний повинен зробити за кожним столом.)»

Інструкція для першого столу: «Щойно отримуєш команду, починаєш працювати за першим столом. На роботу дається рівно три хвилини, ти не встигнеш за цей час виконати всі роботи, але через три хвилини, ти встаєш і переходиш за другий стіл. За іншим столом ти працюватимеш три хвилини і потім повернешся за перший стіл. Час визначаєш по пісочному годиннику. Завдання необхідно виконати точно. Погано виконане завдання не враховуватиметься, і роботу потрібно буде робити ще раз».

Інструкція для другого столу: «Щойно отримуєш команду, починаєш працювати. На роботу дається рівно три хвилини, ти не встигнеш за цей час виконати всі роботи, але через три хвилини, ти встаєш і переходиш за перший стіл, після чого повернешся сюди знову. Годинник закрию, а ти вже сам із собою, без нагадування, здогадаєшся, коли пісок насипався. Потрібно працювати акуратно, точно вчасно. Завдання необхідно виконати точно. Погано виконане завдання не враховуватиметься і роботу потрібно буде виконати заново». Через півтори хвилини необхідно нагадати дитині: Ти не забув про годинник?

Визначення показників занепокоєння: робота без годинника за другим столом; видимі прояви занепокоєння за першим і другим столом (дитина

поспішає, дивиться на годинник). Реєструється характер процесів роботи, час роботи. Дітей, які за другим столом працювали менше 3 хвилин, відносять до тривожних, а хто більше трьох хвилин працював, таких відносять до «безтурботних».

З обраних діагностичних методик найактуальнішими для старшого дошкільного віку було представлено три методики: «методика вивчення мімічної моторики» Г. Волковий; модифікація методики «вивчення розуміння емоційних станів людей, представлених на картинці» (автор методики Є. Ізотова); модифікація методики розпізнавання емоційного тесту (автор Т. Чередникової).

Для дослідження емоційного стану дітей старшого дошкільного віку нами було виділено такі показники:

1. Самостійність знаходження методів реалізації емоційного стану;
2. Здатність правильно зобразити емоційний стан;
3. Ступінь диференційованості (здатність розрізняти відтінки настрою);
4. Самостійність щодо емоційного стану людини, зображеного на картинці;
5. Здатність визначити емоційний стан дійових осіб у емоційно значимій ситуації;
6. Самостійність у визначенні емоційного стану дійових осіб у емоційно значущій ситуації.

Для реалізації діагностики було підібрано діагностичні методики емоційного стану, які описані в параграфі 2.1. Для більш наочної демонстрації критерії, показники та діагностичний матеріал співвіднесені до таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Показники, критерії та діагностичний матеріал для визначення рівня емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку

Показники	Критерії	Діагностичний матеріал
-----------	----------	------------------------

Самостійність знаходження способів для здійснення емоційного стану Здатність правильно зобразити емоційний стан..	Здатність визначити особливості вираження емоційних станів	"Методика вивчення мімічної моторики" (Г.Волкова)
Ступінь диференційованості (здатність розрізняти відтінки настрою); Самостійність щодо емоційного стану людини, зображеного на картинці; Наявність особистісного сенсу у відповіді.	Диференціація та адекватна інтерпретація емоційних станів інших людей.	Модифікація методики "Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці" (О.І. Ізотова))
Здатність визначити емоційний стан дійових осіб у емоційно значимій ситуації; Самостійність у визначенні емоційного стану дійових осіб у емоційно значимій ситуації.	Здатність розпізнавання простих та складних емоцій.	Модифікація тесту «Розпізнавання емоцій» (Т.В. Череднікова)

2.2. Система роботи з розвитку емоційної сфери старших дошкільників засобом казки

Концепція казкотерапії заснована на ідеї цінності метафори як носія інформації: про життєво важливі явища; про життєві цінності; про постановку цілей; про внутрішній світ автора (у разі авторської казки).

У казці у символічній формі міститься інформація у тому: як влаштований цей світ, хто його створив; що відбувається з людиною у різні періоди її життя; які етапи у процесі самореалізації проходить жінка; які етапи у процесі самореалізації проходить чоловік; які труднощі перешкоди можна зустріти у житті і як із нею справлятися; як набувати та цінувати дружбу та любов; якими цінностями керуватися у житті; як будувати стосунки з батьками та дітьми; як прощати.

Психологи [1, 2, 6] зазвичай виділяють **функції казок**: діагностичну, терапевтичну (корекційна), інтелектуальну та моральну.

Діагностична казка передбачає виявлення вже реальних життєвих сценаріїв та стратегій поведінки дитини. Інструкції, які пред'являються дитині в такому випадку такі: «Склади казку про хлопчика п'яти років», «Склади будь-яку казку». Потім психолог проводить аналіз казки (І. Вачков).

Таким чином, може бути виявлений базовий життєвий сценарій, або поведінкові стереотипи дитини, що стали звичними способами реагування. Також діагностична казка може сприяти виявленню відношення або стану дитини, про які вона не хоче або не може говорити вголос. Наприклад, перевірити ставлення дитини-дошкільника до розлучення батьків.

Терапевтична казка - казка, завдяки якій відбуваються позитивні зміни у стані та поведінці дорослої чи дитини. Терапевтична казка формує картину світу дитини, де знаходять відбиття всі аспекти навколишньої дійсності. У таких казках герої опиняються у різних складних життєвих ситуаціях, вони потребують допомоги й, сприймаючи подібні казки, дитина вчиться розуміти іншого, бачити найкращі людські якості.

Терапевтична функція казки у тому, що вона: допомагає дитині сформувати образ себе у майбутньому; допомагає побудувати модель поведінки для досягнення бажаного майбутнього, займаючи активну позицію та усвідомлювати власну відповідальність; заповнює прогалини індивідуальної історії клієнта та доповнює її загальнолюдською інформацією; казка дозволяє актуалізувати моменти особистої історії, що витісняються клієнтом; казка дозволяє сформувати новий погляд на ситуацію та перейти на новий рівень її усвідомлення, моделюючи більш конструктивне ставлення та поведінку; казка відбиває внутрішній конфлікт клієнта та дає можливість розмірковувати над нею; казка є символічним «буфером» між клієнтом та казкотерапевтом. Завдяки цьому опір клієнта згладжується, і енергія спрямовується на роздум; служить альтернативною концепцією сприйняття неоднозначних життєвих ситуацій; формує Віру в позитивне розв'язання проблеми (щоправда, для того, щоб це побачити, часто потрібно відійти від стереотипів повсякденної свідомості); казка має найдавніше коріння в людській історії та культурі. У її сюжетах зазвичай збиралася вся мудрість та досвід того чи іншого народу, у міфах чи притчах можна побачити не лише фіксування якоїсь проблеми, а і її вирішення.

Корекційні казки використовуються для того, щоб допомогти клієнту побачити, усвідомити його власні старі, можливо що руйнують його психіку та здоров'я дії, і самостійно змодельовати нові, найбільш слухні йому самому в даний проміжок часу, що гармонійно вбудовуються у його розвиток.

Ми вважаємо, що роботу, спрямовану на ознайомлення дітей з законами казкового жанру, можна будувати, спираючись на основні положення концепції В. Проппа. У своїх дослідженнях вчений довів, що сюжети чарівних казок засновані на однакових «Функціях» персонажів, які можуть бути наочно представлені у вигляді малюнка або схеми на картах.

Малюнки і схеми дозволяють дитині утримувати в пам'яті значний обсяг інформації: типологію персонажів (герой, дарувальник, чудовий помічник, викрадений герой (шуканий предмет), відправник і ін.), способи організації сюжету, особливості композиції казки.

Аналіз тексту «карти» В. Проппа допомагає засвоєнню дітьми опозицій (протиставлень), характерних для казок:

- герої (злі / добрі, сильні / слабкі, розумні / дурні, сміливі / боягузливі, працьовиті / ледачі, помічників / шкідник, дарувальник / приймає в дар і ін.);
- місце дії (чисте поле / темний ліс; палац / хатинка і ін.);
- події (від'їзд з дому / повернення додому; зустріч / розлука; заборона / порушення заборони і ін.). Цей матеріал надалі використовується дошкільнятами в власних творах.

На другому етапі (оволодіння творчим процесом) використовуються наступні види творчих завдань:

1. Введення елементів фантастики в реалістичні сюжети.

Вихователь дає зразок, який містить зав'язку і визначає шляхи розвитку сюжету. Початок розповіді має зацікавлювати дітей, знайомити з головним героєм і його характером, з обстановкою, в якій проходить дія. Рекомендується пропонувати такий початок, який надавав би простір для уяви дітей і давало можливість для розвитку сюжетної лінії в різних напрямках. Наведемо приклад:

Петя і його тато дуже любили збирати в лісі гриби і ягоди. Одного разу вони зайшли так далеко в ліс, що не могли знайти дорогу додому. Бачать: від великої сосни ведуть три стежки в різні боки. Куди йти? Раптом звідки не візьмись, прискакав зайчик і дав Петру клубок з нитками, який допоможе знайти правильну дорогу. Що незвичайного могло статися далі?

2. Створення казки за планом вихователя.

Називається тема, ставлять запитання, на які діти у міру їх постановки придумують відповідь. В кінці з кращих відповідей складається казка. По суті, вихователь «пише» разом з дітьми. Допоміжні питання стають одним з прийомів активного керівництва розповіданням, що полегшує дитині рішення творчого завдання, що впливає на зв'язність і виразність мови.

План у вигляді питань допомагає зосередити увагу дітей на послідовності і повноті розвитку сюжету. Для плану доцільно використовувати 3 - 4 питання, більша їх кількість веде до зайвої деталізації дій і опису, що може гальмувати самостійність дитячого задуму.

3. Придумування дітьми продовження знайомої казки.

Дошкільнята згадують казку «Козлятки і вовк».

Педагог пропонує придумати, що було далі: «Пішла коза знову в ліс. Козенята залишилися вдома самі. раптом в двері знову постукали. Козенята злякалися, сховалися під стіл. А це був маленький ... (показується іграшка) зайчик. Зайчик говорить: ... («Не бійтеся мене, це я, маленький зайчик »). Козенята ... (впустили зайчика). Вони пригостили його ... (капустою, морквою). Поїли малюки і стали ... (грати, веселитися, гратися). Зайчик грав ... (На барабані). А козенята ... (весело стрибали) ».

4. Створення казки по темі, запропонованої вихователем (без плану).

Виконання цього завдання дає великий поштовх творчій уяві і самостійності думки: дитина виступає як автор; вона сама вибирає зміст казки та її форму. Наприклад: – Діти, сьогодні ви будете складати казку про пригоди Кошеня і Цуценя в Тридев'ятому царстві. Подумайте, з чого ви почнете, про що розкажете в середині і як закінчите. Можливі теми для придумування казок

про тварин: «День народження лисиці», «Як заєць по лісу гуляв», «Пригоди вовка».

Ефективним є прийом колективного розповідання, коли діти об'єднуються в невеликі групи для виконання загального завдання. Кожна дитина обмірковує свою частину казки. Педагог починає, а діти один за одним продовжують казку під керівництвом дорослого.

5. Ігри-інсценізації з іграшками.

Для підтримки інтересу до ігор-інсценування спеціально підбираються набори іграшок: ялинка, дівчинка з кошиком, їжачок з їжачків, гриби різних кольорів і розмірів; білочка, сосна, шишки, гриби, зайчик, ведмедик і ін.

Після розглядання іграшок дорослий пропонує дитині розповісти казку про дівчинку і їжачка, про білочку і її друзів. Розвиток мовленнєвих здібностей кожної дитини відбувається під керівництвом дорослого в обстановці природного спілкування.

Дитині пропонуються короткі, але досить складні за змістом схеми казки («Настала ... Зайченята ... Вони стали ... І раптом ... Тоді ... »; «Одного разу Ведмедик ... Бачить ... Вони кажуть йому ... І тоді ... »).

6. Придумування казки по фольклорному зразку.

Це завдання виконується в двох варіантах:

- 1) зберігається зміст казки; з'являються нові герої;
- 2) зберігаються герої; змінюється зміст.

7. Складання казок на основі «карт» В.Я. Проппа:

а) за моделлю сюжету, наприклад: «завдання» – «від'їзд з дому» – «важкі випробування» – «повернення додому»;

б) за типами казкових персонажів: «герой», «шкідник», «дарувальник», «чудовий помічник»;

в) за моделлю сюжету і типам казкових персонажів.

8. З'єднання (контамінація) сюжетів різних казок.

При виконанні всіх завдань необхідно спонукати дошкільників до використання казкових елементів (традиційні формули, зображально-виражальні засоби та ін.) в своїх творах.

На третьому етапі (власне процес дитячої творчості) діти самостійно складають казки, вибираючи теми, сюжети, персонажів. Педагог докладно і розгорнуто характеризує дитячі роботи – результат використовуваної технології навчання. При оцінці творів можна використовувалися критерії, розроблені методистом Л. Ворошніною: захопленість, зацікавленість дошкільнят; оригінальність сюжету і його розвиток; самостійність в пошуку образів; використання відповідних мовних засобів, а також характеристика рівнів емоційного стану.

Рівень відсутності задуму – зміст творів дітей, які перебувають на даному рівні, являє собою перерахування дій, що здійснюються персонажами. Герої безликі. Пропозиції часто не пов'язані між собою за змістом і граматично. Мова бідна, невиразна.

Рівень формального відтворення задуму – авторський задум простежується, але частіше за все він не є оригінальним. непослідовність задуму позначається в нечіткості композиції: порушуються причинно-наслідкові і тимчасові зв'язки. Використання зображально-виражальних засобів не завжди доречно.

Рівень часткової реалізації задуму – як правило, задум власний, оригінальний, або з окремими оригінальними деталями. простежується логіка розвитку задуму. Створені дітьми образи потребують в подальшому вдосконалення, в пошуку таких зображально-виражальних засобів, які сприяли б створенню більш глибоких зв'язків між усіма сторонами тексту.

Рівень образної реалізації задуму. Це рівень творчої реалізації задуму, власної інтерпретації казкового сюжету, створення словесного образу.

Композиційне і мовленнєве оформлення повністю підпорядковане реалізації задуму. Мова емоційна, образна, виразна, хоча можуть зустрічатися окремі мовленнєві недоліки.

Таким чином, запропонована технологія навчання дітей створення казок допоможе підвищити рівень емоційного стану дітей.

Казкотерапія – це течія в психотерапії, яка являє собою психотерапевтичний вплив на людину з метою корекції поведінкових реакцій, опрацювання страхів і фобій. Методи казкотерапії з успіхом використовують психотерапевти для пацієнтів різного віку.

Особливо популярні й ефективні ці методи під час корекції поведінки в дітей (як у малюків, так і в дошкільнят). При цьому, за відсутності патологій, батькам зовсім не обов'язково звертатися до професійного психотерапевта. Досить буде знати основні прийоми казкотерапії, щоб самим допомогти своєму чаду, вплинути на його поведінку без особливого тиску.

Казками можна лікувати величезну кількість примх дитини – *лінь, небажання ходити в дитячий садок, агресію, неакуратність, брехню, проблеми з їжею*. Також терапевтичні казки активно використовують під час лікування страхів, переживань, пов'язаних із втратою рідних або появою нового члена сім'ї. В останніх випадках іноді потрібна допомога професійного казкотерапевта. Він може показати вам, де саме потрібно шукати проблему. Це не завжди очевидно, але дуже важливо: адже слід лікувати не симптом, а причину.

Чому казки допомагають дітям?

Отже, чому ж терапевтичні казки мають такий вплив на дітей? Казка – мова дитини, вона зрозуміла їй краще, ніж моралі та повчання. Казки допомагають нам щадним чином вплинути на внутрішній світ малюка, показати ситуацію під іншим кутом, набути життєвого досвіду і дати зрозуміти, що наша дитина не єдина, у кого є така проблема. Крім того, попри те, що дитина вже в змозі відрізнити реальне від казкового, ці межі ще дуже розмиті, і, слухаючи казку, дитина по-справжньому переживає її події разом із героями.

З якого віку можна використовувати терапевтичні казки? Не рекомендується використовувати терапію казкою для дітей молодше 2-х років.

Річ у тім, що вони просто не будуть ефективними. Дитина не в змозі проаналізувати казку, встановити причинно-наслідкові зв'язки, зробити висновки. Після 2-х років можна потроху використовувати прості терапевтичні казки, щоб заспокоїти малюка, показати приклад хорошої поведінки, попередити про можливі небезпеки, заспокоїти його під час дитячих істерик, під час проблем з їжею. Починаючи з 3-х років, можна використовувати терапевтичні казки повною мірою, і вони будуть найбільш ефективні.

Види терапевтичних казок

1. Терапевтичні казки про дитину, яка схожа на вашого малюка. У таких казках головним героєм ви робите дитину, яка потрапляє в ситуацію, схожу на ситуацію вашого малюка. Казка *не повинна прямо повторювати сюжет із життя вашого малюка*, але має бути *схожою*. Дитина розуміє, що не одна вона може опинитися в подібній ситуації, і на прикладі іншої дитини робить висновки та вчиться самостійно розв'язувати проблему. Такі казки завжди розвиваються за певним сценарієм:

– Знайомство з героями (Жив-був хлопчик Петрик, який...). Якщо дитина дуже маленька, то на місці героя може бути тварина, іграшка. Для старших дітей набагато ефективніше, якщо героєм казки буде справжня дитина. Для дошкільнят (після 4 років) бажано вводити в казку чарівних героїв або чарівні предмети, а з 5 років чари є обов'язковою умовою казки (у більшості випадків).

– Проблема. Герой казки стикається з проблемою, конфліктом, страхом, властивим вашій дитині.

– Шляхи розв'язання проблеми. Розповідається, що потрібно зробити герою казки, щоб упоратися з проблемою. Нерідко при цьому йому необхідна допомога чарівних предметів.

– Кульмінація. Герой казки справляється з проблемою.

– Розв'язка. У терапевтичній казці завжди має бути розв'язка. Не можна залишати кінець відкритим, недоробленим.

– Мораль. Висновки, які робить герой казки. Мораль не повинна бути затягнута, 1-2 речення. Не варто обговорювати її з дитиною. Вона сама зробить висновки на підсвідомому рівні.

Казки такого плану не повинні бути занадто складними, із заплутаним сюжетом.

Приклади:

Наведемо кілька прикладів.

– Ваша дитина вирізняється надмірною неакуратністю. Вона не прибирає за собою речі, іграшки тощо. Ви розповідаєте їй казку про дівчинку (хлопчика), який чарівним чином потрапляє до країни нечупар і бачить, як живуть жителі цієї країни. Він робить висновки про те, як жахливо бути неакуратним і обіцяє собі виправитися.

– Інша часта проблема – дитина не хоче їсти корисні овочі та фрукти. Розкажіть їй казку про те, як герой казки підслухав розмову овочів про те, які вони корисні.

Важливо пам'ятати, що героєм казки такого виду є інша дитина, а не ваша. Інакше ви можете викликати заперечення вашого чада, кажучи йому в лоб про проблему, і така казка може нашкодити, а не допомогти.

2. Терапевтичні казки про вашу дитину.

Ці казки відрізняються від казок першого виду тим, що головним героєм є ваш малюк. Розповідаючи казки, потрібно обов'язково використовувати якісь елементи з життя дитини, імена друзів і рідних, назву вулиці, ввести в казку улюблену іграшку, предмети домашнього вжитку тощо. Таким чином, дитина дійсно повірить, що ви розповідаєте казку про неї саму.

Діти за своєю природою егоцентричні. Ще Джанні Родарі у своїй книзі «Грамматика фантазії» говорив про те, наскільки важливі для дитини казки про неї саму і яким величезним потенціалом вони наділені. Головною відмінністю казки цього виду є те, що ви наділяєте головного героя казки (свою дитину) тією якістю, яку хочете їй прищепити. Грубо кажучи, мама або тато створюють

для свого малюка ідеальну утопічну ситуацію, показуючи чого можна досягти за бажання.

Приклади:

Наприклад, якщо ваша дитина невічлива, у казці ви покажете її дуже ввічливою, вона обов'язково вітається з усіма зустрічними, каже спасибі. Якщо дитина боїться темряви, у казці вона сміливий герой, який допомагає маленькому кошеняті, що заблукало в темряві. Дитина, яка насилу лягає спати, у казці завжди йде в ліжко вчасно і, засинаючи, потрапляє в чарівну країну, де на неї чекають неймовірні пригоди тощо.

Такі казки відрізняються від казок першого виду тим, що проблема, яку ви хочете вирішити, не стоїть на центральному місці. Позитивна якість дитини відіграє допоміжну роль, допомагає герою боротися з ворогами, захищати слабких тощо. Сюжет цієї казки може бути трохи заплутанішим, терапевтична мета більш завуальована.

Важливі моменти практичної казкотерапії для дітей, про які слід пам'ятати:

1. Для того, щоб казка подіяла, бажано розповісти її не один раз. Можна придумати кілька казок на одну й ту саму тему. Якщо дитина просить вас знову і знову розповідати одну й ту саму казку, не відмовляйте їй. Це означає, що сюжет казки дійсно важливий для неї.

2. Не використовуйте терапевтичні казки занадто часто. Пам'ятайте, що вони як ліки, які треба приймати за призначенням. За надто частого використання казкотерапія може втратити свою ефективність.

3 Не варто розтлумачувати дитині мораль казки. Вона сама зробить висновки про те, що добре і що погано, як слід чинити – часто на підсвідомому рівні.

4. Не забувайте про такий чудовий інструмент, як гумор. Казка, в якій є жарти, сприймається дитиною легше і краще запам'ятовується. Уже не кажучи про те, що жарти зближують батьків і дітей.

5. Не кажіть собі, що ви не можете придумати терапевтичну казку! Ви – найкращий казкотерапевт для свого малюка, адже ніхто крім вас не знає його проблем і переживань так добре. Ви завжди можете звернутися по допомогу до книжок та інтернету, почитати інші казки на цю тему, а потім вигадати свою, чимось схожу на інші, але створену з урахуванням вашої конкретної ситуації та, звісно, з любов'ю.

У казкотерапії застосовують й інші види казок:

1. *Народні казки.* Серед них можна виділити кілька жанрів: чарівні, казки про тварин, побутові. Чарівні казки мають одне історичне підґрунтя, у них присутні багато язичницьких символів і мотивів. До чарівних казок належать: «Царівна-жаба», «Казка про Івана-царевича і сірого вовка», «Баба-яга», «Кошій Безсмертний», «Іван-царевич і Царівна-жаба» та інші. У казках про тварин дітей приваблює елемент впізнаваності. Діти можуть легко визначити, людина з яким характером ховається за тією чи іншою твариною. Наприклад, заєць завжди асоціюється з боягузливою людиною. Відповідно, основною його рисою є - боягузтво. Лисиця символізує хитру людину. Головними героями казок про тварин є: заєць, лисиця, ведмідь, вовк, кіт і півень. Приклади казок про тварин: «Кіт, півень і лисиця», «Вовк і коза», «Кіт і Лисиця», «Півник – золотий гребінець» та інші. Побутові казки відображають реальне життя з деякою часткою іронії. У них дивовижним чином переплітається поєднання можливого в реальному житті з незвичайними рішеннями, застосовними в тих чи інших ситуаціях. Приклади: «Каша з сокири», «Пан і чоловік».

2. *Авторські художні казки.* Вони більш насичені образами, переживаннями, ніж народні казки, тому можуть допомогти виявити внутрішні почуття дитини. (Приклади: казки Андерсена).

3. *Дидактичні казки.* Вони підходять для казкотерапії школярів, тому що з їхньою допомогою діти можуть швидко і легко засвоїти навчальний матеріал.

4. *Медитативні казки.* У них немає злих героїв і конфліктів. Мета медитативних казок – закласти в дитині поняття «ідеальних» стосунків з

навколишнім світом, людьми. Такі казки допомагають зняти стрес і розслабитися.

5. *Психокорекційні казки або психотерапевтичні історії.* Вони допомагають м'яко проводити корекцію поведінки дитини. Вони допомагають у розв'язанні конкретної проблеми. Психологиня Разіда Ткач дає класифікацію казок з погляду проблем, на розв'язання яких вони спрямовані. Вона виділяє такі види казок: для боязких дітей; для гіперактивних дітей; для агресивних дітей; казки, спрямовані на викорінення розладів поведінки з фізичними проявами; казки для дітей, які мають проблеми в сім'ї (народження другої дитини та ревності до неї першої, розлучення батьків та інші).

Як використовувати відомі казки для корекції психологічних проблем у дітей.

Багато популярних народних та авторських казок можна застосовувати в казкотерапії. У таблиці нижче наводиться інформація про те, які відомі казки можна використовувати для корекції психологічних проблем у дитини.

Таблиця №1. Казки для лікування психологічних проблем у дітей.

Психологічна проблема	Казка з лікувальним ефектом
<i>Проблеми в сім'ї (скандали, розлучення батьків, жорстоке ставлення).</i>	«Морозко-Батечко», «Червона квіточка», «Попелюшка».
<i>Стрес, невроз, дитячі істерики, криза.</i>	«Спляча красуня», «Пані Хурделиця», «Царівна-Жаба», «Сіра шийка».
<i>Низька самооцінка, входження прийомної дитини в нову сім'ю.</i>	«Хлопчик-мізинчик», «Гидке каченя».
<i>Подолання страху.</i>	«Червона Шапочка», «Гуси-лебеді», «Вовк і семеро козенят», «Баба Яга».
<i>Небажання прибирати за собою особисті речі та іграшки, відмова від утримання їх у чистоті.</i>	«Федорине горе».
<i>Жадібність, небажання ділитися і допомагати іншим.</i>	«Мішок яблук».
<i>Відмова або страх перед щепленнями, уколами.</i>	«Про бегемота, який боявся щеплень».

*Відмова від умивання, небажання
чистити зуби.*

«Мийдодир».

У своїй книжці «Основи казкотерапії» докторка психології Т. Зінкевич-Евстигнєєва показує, як можна застосувати для казкотерапії відому народну казку «Колобок»:

В історії Колобка багато послань для нас. Давай ми їх із тобою розгадаємо. Пам'ятаєш, як починалася казка? Жили-були дід та баба. Бідно жили, їли не досита. Попросив дід бабу спекти колобок. Начебто й нема з чого пекти, а ось бабця по коморі підмела, по засіках поскребла, і знайшлося борошно для колобка. Як ти думаєш, що ж нам цим хотіла сказати казка? Так, схоже, казка вчить нас робити запаси. У житті бувають різні ситуації, тому заведено робити заготівлі про запас. Отже, перший казковий урок – щоб не бути голодним, подбай про запас. Давай його запам'ятаємо.

Але що ж було в казці далі? Спекла бабуся колобок, вийшов він рум'яний, гарний. Поклала вона його на віконце. Навіщо бабуся поклала колобок на віконце? Можливо, тому, що надто гаряча їжа шкідлива для нас? Тож другий казковий урок – не їж надто гарячу їжу, не квапся, навіть коли сильно хочеться скуштувати.

А далі наш колобок у казці ожив! Зістрибнув із віконечка і покотився лісовою стежкою. Що ж ховається за цією подією? Може, порада не залишати Колобка без нагляду? Хто так само може поводитися? Звичайно, дитина! Напевно, третій казковий урок потрібно засвоїти всім батькам. Казка вчить їх не залишати дітей без нагляду.

Кого ж зустрічає Колобок на лісовій стежці? Спочатку Зайця, потім Вовка і Ведмеда. Усі вони хочуть його з'їсти, а він співає їм свою пісеньку: «Я від бабусі пішов, я від дідуся пішов...». Чого ж нас вчить казка? Звісно насамперед, не лякатися одразу, якщо хтось тобі загрожує. Який же спосіб для подолання труднощів обирає Колобок у казці? Так, він співає пісеньку і тікає. Але про що ж він співає? «Я від бабусі пішов, я від дідуся пішов, я від Зайця пішов, а від тебе, Вовче, і поготів піду...»

Що ж Колобок робить, коли співає пісеньку? Звичайно, він хвалиться, а потім тікає. Колобок вчить нас не губитися в складній ситуації, не лякатися, а придумати спосіб, як впоратися з труднощами. Ми з тобою зрозуміли, що у своїй пісеньці Колобок хвалиться. І далі з казки ми дізнаємося, до чого це призвело. Хитра Лисиця з'їла Колобка. Подумаймо, чого нас може навчити казка в цій ситуації. Безумовно, хвалюваті пісні, навіть якщо вони й виручали раніше, до добра не доведуть. Тому п'ятий казковий урок може звучати так: перебуваючи в лісі, потрапивши в складну ситуацію, будь наготові, бо не завжди небезпечні люди або тварини прямо повідомляють про свої наміри («Я тебе з'їм»). Це дуже важливий життєвий урок.

Багато цікавих казок із терапевтичним ефектом є в книжці доктора філософських наук у галузі психології, практичного психолога Р. Ткач «Казкотерапія дитячих проблем».

Казка для подолання страху

«Мій друг – дракон (Майже правдива історія)»

У мене є знайома дівчинка, на ім'я Дарина. Мама і тато звать її Даша, а старший брат – Боягуз. Рік тому, коли Дарина була зовсім маленькою дівчинкою, старший брат розповів їй казку про непереможного триголового Дракона. Це чудовисько ніхто не міг перемогти, ні сміливі богатирі, ні злі чаклуни, ні добрі чарівники. Дракон був безсмертний. Якщо йому рубали голову, на її місці виростали три нові. Це була дуже страшна казка. Відтоді Даша погано спала. Щоночі їй снівся один і той самий сон, що до неї в спальню вривається вогнедишний Дракон і... Даша з жахом прокидалася. Дівчинка жодного разу не зуміла додивитися це сновидіння до кінця, так їй було страшно. Коли Дарина розповіла мені свій сон, я згадала, що всі дракони – великі ласуни, вони дуже люблять цукерки та печиво. Ми домовилися з Дариною залишити перед сном на тумбочці біля ліжка блюдо з солодощами і додивитися сон до кінця. Наступного ранку Дарина розповіла мені продовження сну. Коли Дракон увірвався в кімнату і вже хотів на неї накинутися, він побачив блюдо з цукерками та печивом. Дракон обережно

підійшов до тумбочки і почав набивати свій рот солодощами. Після того як усе було з'їдено, він тихо прошепотів: «Даша, ти найкраща дівчинка на світі. Ти одна не стала рубати мою голову, а нагодувала цукерками і печивом. Тепер я - твій друг. Нікого і ніколи не бійся, з сьогоднішньої ночі твій сон охороняє Дракон». Після тієї ночі Дашу перестали турбувати нічні кошмари.

В освітньому процесі застосовуються різні методи роботи:

- Наочні (показ іграшок, ілюстрацій, мультфільмів, різних видів театрів - настільний, ляльковий, пальчиковий, на фланелеграфі).
- Словесні (промовляння, бесіда, читання творів, словесні ігри, вигадкування казок);
- Практичні (пальчикові ігри, рухливі, ігри - інсценізації, забавлянки з рухами);
- Засоби корекції: вербально-комунікативні, маніпулятивні знаряддя, експресивно-мімічні.

Застосування казки в роботі дає змогу вирішувати два основні завдання:

1. Спонукає до виразної передачі в міміці та рухах емоційних станів, довільного зняття напруги та розслаблення м'язів тіла. Спільність переживань героїв казок посилює емоційний настрій дітей. Перед показом станів у міміці та позі дорослий допомагає навідними запитаннями. Велике значення для емоційної включеності дитини у виразне виконання образу має музична композиція. Вона ж є сигналом для зняття емоційних бар'єрів через довільне напруження або розслаблення м'язів тіла. Динаміка, темп музичної композиції полегшують розуміння і відображення в дії, міміці казкового образу.

2. Відображати емоційні образи в темпоритмі. Виконання вправ на ритмізацію природних явищ, почуттів героїв казки сприяє нормальному функціонуванню ритмічних процесів, що відбуваються в організмі дитини. Словесне коментування дає змогу вирішувати таке завдання: довести до дітей задум казки, викликати відповідний «національний» відгук, спонукає до висловлювань щодо знайомого змісту. Пригадати й відтворити основні епізоди та факти, краще зрозуміти напруженість подій, висловити словом власне

ставлення до вчинків героїв допомагають запитання, запропоновані після казки. В іграх на вгадування емоційних станів героїв казки за виразним виконанням рухів учителя діти вчаться добирати слова, що виразно описують міміку, пози, рухи персонажа в проблемній ситуації. Опорою для правильних відповідей служать навідні запитання фахівця. У таких іграх діти описують відображені образи казки за допомогою дієслів (втік, сумує, лається), прикметників (маленький, великий, примхлива, весела, сумна), прислівників (голосно, важко, легко, весело, шумно, тихо). Подібні вправи активізують різноманітну лексику.

На завершальному етапі йде рефлексивний аналіз. Заняття завершується обговоренням того, що відбувається. «Лялькам» можна ставити запитання.

Казки про тварин, про взаємини людей і тварин найбільш доступні для розуміння дітьми, найкраще передають життєвий досвід, оскільки діти ідентифікують себе з тваринами.

Від інших методів казка відрізняється насамперед делікатністю. Основна сфера роботи казкотерапевта - система цінностей людини. Вплив глибинний і стійкий. Життєвий шлях розуміється як Пригода, а внутрішня організація людини пояснюється через метафору Держави. Усередині нас - багата держава, в якій важливо навести порядок. Сім'я, рід - теж держава. Тому такі руйнівні внутрішньосімейні конфлікти. Вони не що інше, як громадянські війни. І ще одна відмінна риса методу: казкотерапевт описує життя людини в спеціальних казках, дає рекомендації, випереджаючи їх історією. Потренувавшись, навіть не знайома з психологією людина може освоїти методи казкотерапії, просто всередині себе, розповідаючи собі, свої ж придумані казки. Привабливість казок для психотерапії, психокорекції та розвитку особистості дитини полягає в такому:

- Відсутність у казках дидактики, моралей.
- Невизначеність місця дії головного героя.
- Образність мови. Джерело мудрості. Метафоричність мови.
- Перемога Добра. Психологічна захищеність.

– Наявність Таємниці та Чаклунства.

Казкотерапія для дітей виконує три основні функції:

1) діагностичну (сприяє визначенню стану дитини, а також її ставлення до конкретної ситуації з життя, допомагає зрозуміти її стратегію поведінки).

2) прогностичну (грунтується на діагностиці та розкриває принципи поведінки дитини в майбутньому);

3) терапевтичну (саме лікування, завдяки якому в поведінці та в емоційному стані дитини відбуваються позитивні зміни).

Під час вибору казок враховуються конкретні психологічні проблеми в дітей:

- гіперактивність;
- стрес, спричинений втратою близької людини або улюбленої тварини;
- агресивність, неадекватна поведінка, порушення взаємодії з однолітками;
- розлад поведінки з різними фізичними проявами (можливі проблеми з харчуванням або з сечовим міхуром);
- різні страхи, тривожність;
- стрес, пов'язаний із сімейними проблемами: розлучення батьків, їхні скандали, насильство в сім'ї, поява ще однієї дитини.

Існує певна структура проведення заняття з казкотерапії:

– По-перше, потрібно вибрати головного персонажа, близького дитині за віком, статтю та характером.

– По-друге, описати героя та його життя таким чином, щоб дитина могла помітити схожість із ним, але не надто явну.

– По-третє, персонаж має потрапити в схожу життєву ситуацію і пережити ті самі переживання.

– По-четверте, герой шукає вихід зі сформованого становища, у чому йому допомагають близькі або наставник. Він може прийти до рішення, спостерігаючи за поведінкою іншої дійової особи. На цьому етапі психолог

має пояснити дитині сенс того, що відбувається, і запропонувати їй допомогти розв'язати проблему.

– По-п'яте, усвідомлення героєм своїх помилок і становлення його на шлях змін.

Цю структуру заняття можна урізноманітнити і запропонувати дитині самостійну роботу:

1) вигадкування та розповідання казки (дає змогу виявити спонтанні емоційні прояви);

2) малювання, ліплення та аплікація за мотивами власної історії (у творчості проявляються асоціації та почуття);

3) уявлення (дає дитині можливість програти найбільш значущі епізоди та емоції);

4) дописування або переписування почутої казки;

5) виготовлення ляльок (у процесі створення відбувається зміна особистості, свого роду медитація);

6) казкова пісочна терапія (під час контакту з піском діти втілюють у фізичній формі найпотаємніші думки).

Структура казко-терапевтичного заняття:

Ефект на занятті досягається поєднанням трьох складових образу казки:

- казкової атмосфери: музичний образ казки, образ казкового простору (світлотехнічні ефекти), власне розповідання казки та демонстрація персонажів казки в настільному театрі;
- структура казко-терапевтичного заняття містить обов'язковий ритуал «входу в казку» (налаштування), основну частину, де використовуються прийоми роботи з казкою, прийоми і вправи для розвитку вербальної уяви дитини;
- ритуал «виходу з казки».

Успіх терапевтичного впливу казок та історій багато в чому залежить від ефективної організації процесу розповідання. До основних правил їх викладу можна віднести:

1. Створення для дитини «зони безпеки». У сюжеті казки можуть поєднуватися реальні та вигадані події, персонажами можуть бути особи, узяті з життя, та герої улюблених книжок, мультфільмів, а також вигадані вами вигадані тварини, предмети, що розмовляють, та інші фантастичні об'єкти. Таке сусідство допомагає дитині зберігати відчуття, що це не насправді. Перебуваючи в «зоні безпеки», дитина не почувається винною, не відчуває страху або збентеження. Вона просто слухає казку, дізнається щось нове, щось зіставляє, порівнює без жодних неприємних психологічних наслідків. А це означає, що дитина може поміркувати над почутим у психологічно комфортному середовищі.
2. Казку (історію) слід розповідати ненавмисно, нібито випадково. У ці моменти дитина в повному сенсі відкрита - і свідомо, і несвідомо - для того, що ви хочете їй сказати.
3. Для казки має бути якась розумна підстава. Можна починати казку словами: «в однієї моєї знайомої дівчинки на підвіконні стояла точно така сама квітка ...»
4. Ніколи не аналізувати і не обговорювати терапевтичну казку відразу після її закінчення. Дати дитині час зануритися в метафоричний світ і ототожнити себе з персонажами та подіями вигаданого світу.
5. Не перевантажувати дитину терапевтичними казками та історіями, щоб вона не втратила до них чутливість.

У казкових історіях можна виділити такі групи тем, які вони порушують:

- Труднощі, пов'язані зі спілкуванням (з однолітками та батьками).
- Почуття неповноцінності. Практично вся агресивна поведінка - результат відчуття власної «малозначущості» і спроби в такий спосіб довести зворотне.
- Страх і тривоги з найрізноманітніших приводів.
- Проблеми, пов'язані зі специфікою віку.

Виникнення різноманітних страхів досить характерне для дитячого віку. Найчастіше це боязнь темряви, самотності, розлуки з батьками та близькими,

підвищена увага до свого здоров'я. Психологи виділяють вікові періоди особливо яскравого прояву певних страхів:

- 2-3 роки - боязнь тварин, темряви, нічні страхи;
- 4 роки - боязнь комах, води, висоти, казкових героїв;
- 5-6 років - боязнь нещастя, пожеж, катастроф, боязнь школи;

Для того, щоб історія була терапевтичною, важливо, щоб у ній було дотримано таких правил:

- Ситуація має бути близькою дитині, має нагадувати її історію життя.
- Герой у казці стикається з подібною нерозв'язною проблемою, конфліктною ситуацією.
- У казці можуть з'явитися «помічники» - феї, чарівники. Вони дають підказки, але нічого не роблять за героя.
- У нього з'являються варіанти рішення, але вибір здійснює сам герой.
- Герой проходить через випробування, і через ці випробування отримує новий досвід.
- Досвід розкриває новий спосіб розв'язання проблеми.
- У казці є магія перетворення, превтілення, метаморфози.
- Цей досвід можна перенести у своє реальне життя.

Терапевтична історія не дає інструкцій, не пояснює, як треба, вона допомагає дитині самій знайти той ресурс, який їй необхідний зараз. Особливо це цікаво, коли в дитини є можливість самій продовжити казку, потім намалювати свою казку. Вносячи зміни в сюжеті та на малюнку, можна сприяти внутрішнім змінам, які неодмінно призведуть до реальних змін.

2.3. Результати експериментальної роботи

Для перевірки ефективності системи роботи з розвитку емоційної сфери у старших дошкільників засобами казки нами було проведено повторний аналіз з метою виявлення динаміки рівня розвитку за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту.

Ми проаналізували результати контрольного дослідження за кожним критерієм (здатність дітей виражати емоційний стан та реакцію, усвідомлювати власні емоційні стани; здатність до розпізнавання емоційних станів інших людей). Результати проведення методик занесли до таблиць 2.5, 2.6, 2.7

Високий рівень емоційного розвитку мають 7 дітей (28%) ЕГ та 4 дитини (15%) КГ. Дитина з високим рівнем емоційного розвитку відзначалася емоційною жвавістю, швидким відновленням після негативних переживань. Середній рівень емоційного розвитку мають 16 дітей (64%) ЕГ та 14 дітей (53%) КГ. Ці діти відзначалися швидкою й різкою зміною настрою, тривалим відновленням після пережитих негативних емоцій. Низький рівень емоційного розвитку мають 2 дітей (8%) ЕГ та 8 дітей (32%) КГ. Діти характеризувалися зниженням емоційних проявів.

Таблиця 2.5

Рівень вираження емоційного стану та реакцій у дітей старшого дошкільного віку за результатами проведення методики вивчення м'якої моторики" Г. Волковий (контрольний експеримент)

Група	Рівні розвитку					
	Високий		середній		низький	
Експериментальна	7	28%	16	64%	2	8%
Контрольна	4	15%	14	53%	8	32%

З метою вивчення розуміння емоційних станів інших людей (однолітків) було повторно проведено методику “Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці” (Е.І. Ізотова). Результати занесені до таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Рівень розуміння емоційних станів людей (однолітків) за результатами методики “Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці” (Е.І. Ізотова (контрольний експеримент)

Група	Рівні розвитку					
	Високий		середній		низький	
Експериментальна	7	28%	15	60%	3	12%
Контрольна	4	15%	13	50%	9	34%

Високий рівень розвитку емоційного ставлення до себе та своїх ровесників виявлено у 7 дітей (28%) ЕГ та 4 дітей (15%) КГ. Діти даної підгрупи характеризувалися здатністю безпомилково розпізнавати емоційні стани свої та інших, здатністю до дієвого відгуку на емоційні стани інших.

Середній рівень розвитку емоційного ставлення до себе та своїх ровесників мали 15 дітей (60%) ЕГ та 13 дітей (50%) КГ. У цих дітей виявлені помилки при розпізнаванні емоційних станів своїх та інших, а також вони характеризувалися не досить дієвим відгуком на емоційні стани інших.

Низький рівень розвитку мали 3 дітей (12%) ЕГ та 9 дітей (34%) КГ. Вони відзначалися низькою здатністю до розпізнавання емоційних станів у себе та у інших, а також байдужим ставленням до переживань інших людей.

Узагальнені дані виконання дітьми старшого дошкільного віку тесту “Розпізнавання емоцій” (за Т.В.Череднікова) на контрольному етапі дослідження представлені у таблиці 2.7.

На контрольному етапі високий рівень емоційного розвитку мали 7 дітей (28%) ЕГ та 4 дитини (15%) КГ. Середній рівень виявлено у 16 дітей (64%) ЕГ та 14 дітей (53%) КГ. Низький рівень емоційного розвитку 2 дітей (8%) ЕГ та 8 дітей (32%) КГ.

Таблиця 2.7

Рівень вміння розпізнавати свої емоції та емоції інших людей за результатами тесту “Розпізнавання емоцій” (за Т. Череднікова) (контрольний експеримент)

Група	Рівні розвитку					
	Високий		середній		низький	
Експериментальна	7	28%	16	64%	2	8%

Контрольна	4	15%	14	53%	8	32%
------------	---	-----	----	-----	---	-----

Результати, отримані в експериментальній та контрольній групах, відображено у таблиці 2.8 та рисунку 2.2

Таблиця 2.8

Загальний рівень розвитку емоційної сфери у старших дошкільників (контрольний експеримент)

Групи	Рівні розвитку		
	високий	середній	низький
Експериментальна група	28%	64%	8%
Контрольна група	15%	53%	32%

У результаті проведеної роботи ми отримали дані щодо загального рівня розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку, відповідно: високий рівень показали 15% дітей (КГ), 28% (ЕГ), середній – 53% дітей (КГ), 64% (ЕГ), низький – 32% дітей (КГ), 8% (ЕГ).

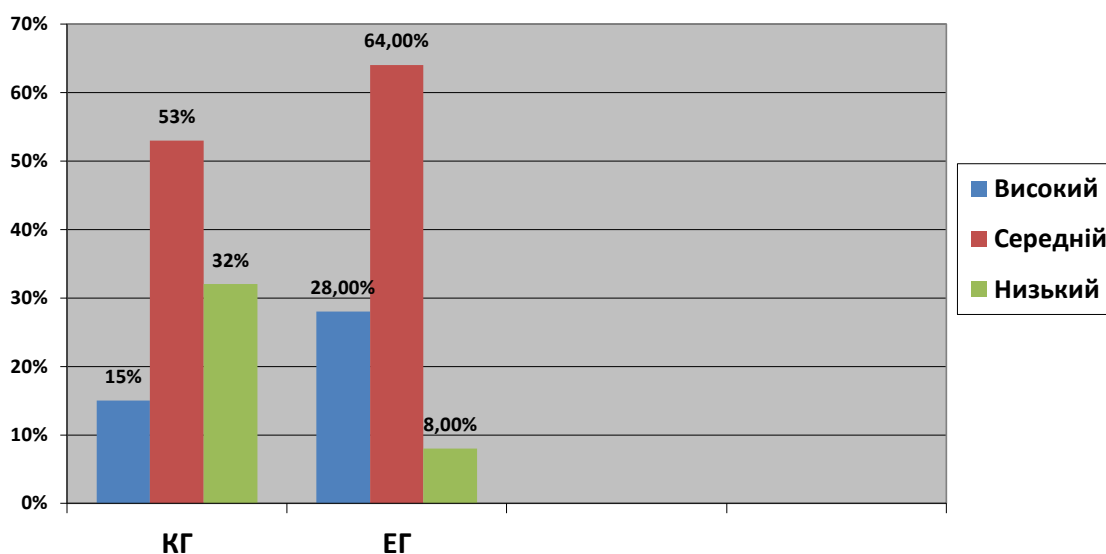

Рис. 2.2 Рівень розвитку емоційної сфери у старших дошкільників на контрольному етапі дослідження

Після використання запропонованої нами системи роботи у дітей експериментальної групи помічено значне поліпшення показників емоційної сфери на відміну від контрольної групи.

Таким чином, дані контрольного експерименту підтвердили актуальність та гіпотезу нашого нашого дослідження, яка містить твердження про те, що розвиток емоційної сфери старших дошкільників на основі казок та казкотерапії відбуватиметься ефективніше за таких умов:

- включення дитини в позитивно забарвлене емоційно-насичене спілкування із ровесниками та дорослими;
- використання різноманітних форм і методів роботи з розвитку емоційної сфери дошкільників;
- розробки і реалізації системи роботи з розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури для виявлення рівня розвитку емоційної сфери старших дошкільників засобами казки були розроблені наступні критерії: здатність дитини усвідомлювати власні емоційні стани; здатність до розпізнавання емоційних станів інших; здатність до відгуку на емоційні стани інших.

З цього можна зробити висновок, що створення умов для розширення зони найближчого розвитку і перетворення її в зону розвитку актуального шляхом роботи з емоційною сферою дитини методами і засобами ігрової діяльності є безсумнівним пріоритетом педагогічної діяльності при розвитку дитячої особистості.

У результаті проведеної роботи на констатувальному етапі дослідження було отримано дані щодо загального рівня розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку, відповідно: високий рівень показали 12% дітей (КГ), 16% (ЕГ), середній – 46% дітей (КГ), 40% (ЕГ), низький – 42% дітей (КГ), 44% (ЕГ).

Завданням дослідження було обґрунтувати вплив казки на розвиток позитивних емоцій дітей старшого дошкільного віку, запобігання емоційним

розладам у дитини. Практичний матеріал занять на основі казок складали наступні форми роботи:

- читання терапевтичних казок;
корекційних казок;
фантастичних казок;
народних казок і т.ін.;
- створення казок за планом вихователя;
- придумування дітьми продовження знайомої казки;
- створення казки за поданою темою;
- ігри-інсценізації з іграшками та декораціями;
- придумування казки по фольклорному зразку;
- складання казок на основі “карт” В.Я.Проппа;
- з’єднання (контамінація) сюжетів різних казок

Кожне заняття тривало 15–30 хвилин. Його тривалість залежала від віку, особливостей уваги та поведінки дітей.

На контрольному етапі високий рівень емоційної сфери мали 7 дітей (28%) ЕГ та 4 дитини (15%) КГ. Середній рівень виявлено у 16 дітей (64%) ЕГ та 14 дітей (53%) КГ. Низький рівень емоційної сфери мали 2 дітей (8%) ЕГ та 8 дітей (32%) КГ.

Аналіз одержаних після контрольного зрізу результатів свідчить про те, що показники критеріїв, які визначали загальний рівень розвитку емоційної сфери в дітей старшого дошкільного віку в експериментальних групах зазнали більших змін у порівнянні з показниками контрольної групи

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що існують різні підходи до визначення і поняття суті емоцій. У нашому дослідженні ми дотримувалися комплексного підходу, в якому визначили, що емоції є життєво важливим пристосувальним механізмом, що сприяє адаптації людини до умов і ситуацій її життя, що включає в себе як психофізіологічний, так і психологічний компонент, який є основою міжособистісної, соціальної комунікації, виразом цілісного ставлення людини до світу, самосвідомістю і особистісно. ідентичністю.

Таким чином, емоції, будучи вродженим явищем, дозволяють дитині дошкільного та молодшого шкільного віку виявляти свої почуття позитивного та особливо негативного характеру відкрито. Лише поступово, проходячи процес соціалізації, діти, будучи щирими та відкритими істотами, частково втрачають ці властиві їм від народження якості. Дитина, стаючи повноцінним членом суспільства, вчиться вдавати, говорити неправду, приховувати справжній характер своїх емоцій. При цьому він більшою мірою орієнтується на слова та невербальні сигнали партнера, які не завжди відображають його дійсні внутрішні наміри та почуття

Емоційна сфера впливає на всі компоненти пізнання: на відчуття, сприйняття, уяву, пам'ять і мислення, будучи базою для розвитку когнітивно-пізнавальних функцій. Емоційна експресія в повсякденному житті впливає на індивідуальний і соціальний розвиток, формування міжособистісних зв'язків.

Емоційний розвиток дітей дошкільного віку пов'язане з особистісним розвитком, з їхньою соціалізацією та творчою самореалізацією, засвоєнням культурних цінностей, з процесом їхньої соціалізації та творчої самореалізації, засвоєнням культурних цінностей через входження у світ міжособистісних відносин. Дитина дошкільного віку прагнути визнання себе та інших людей дуже вразливий. Процеси сприйняття, уяви, мислення та емоції у цьому віці невіддільні один від одного, проявляється взаємозалежність та взаємозв'язок

пізнавальних та емоційних процесів, найважливіших сфер психічного розвитку дитини.

Вік 5-7 років, коли дитина починає усвідомлювати себе серед інших людей, коли вона відбирає позицію, з якої виходитиме при виборі поведінки. Цю позицію можуть будувати добрі почуття, розуміння необхідності вести себе так, а не інакше, пов'язані з цим сумління та почуття обов'язку. Але позицію можуть будувати і егоїзм, користь, розрахунок. Дитина шостого року життя не така наївна, недосвідчена, безпосередня, як це здається. Так, у нього малий досвід, його почуття випереджають розум. Але при цьому він уже зайняв певну позицію по відношенню до дорослих, до розуміння того, як треба жити і слідувати.

Виходячи з вищесказаного впливає, що фактором, який протистоїть присутнім соціальним обмежувачам розвитку емоційної сфери, в дитячому віці є саме гра як форма діяльності, саме на емоційну сферу дитини впливають ігри на уяву та ігри, які транслюють принцип універсалізму, тобто, максимального включення в гру всіх засобів мистецтва і образотворчості. Такий спосіб розвитку емоційної сфери впливає на психофізіологічний стан дітей, дозволяючи їм почувати себе емоційно стійкими в різних критичних і конфліктних ситуаціях, підтримувати довірчі відносини з дорослим, що є важливим чинником при побудові подальшої системи відносин, самооцінки і розвитку повноцінної особистості.

Таким чином, ефективність використання казки в період дошкільного та шкільного дитинства забезпечується специфікою діяльності дитини у цьому віці, а також привабливою силою цього літературного жанру, що дозволяє вільно мріяти та фантазувати. Психокорекція за допомогою казки пов'язана з народженням у людини нових креативних потреб та способів їхнього задоволення. Це процес виховання внутрішнього світу дитини, її гармонійного світовідчуття, що стає основою для творчих дій стосовно себе, близьких, навколишнього світу.

Таким чином, ми дійшли таких висновків:

Казка - це оповідальний, звичайний народнопоетичний твір про вигадані особи та події, переважно за участю чарівних, фантастичних сил.

Казка є не лише найстійкішою і доступною формою у становленні культури особистості, а й однією з потужних механізмів психоемоційного розвитку.

Вирізняють види казок: художні, народні, авторські, діагностичні, психокорекційні.

Казка відрізняється від інших видів жанрів тим, що у ній є зачин, кінцівки, повтори.

Казка виконує функції: діагностичну (І.В. Вачков), терапевтичну (Ю.А. Лебедева), інтелектуальну та моральну (М. Булатова, М.М. Мельников).

Таким чином, за результатами проведення експерименту видно, що семеро дітей (70%) мають низький рівень емоційного розвитку, погано впоралися із завданням. Двоє дітей (20%) впоралися із завданням на середньому рівні, і лише одна дитина (10%) на високому рівні.

За результатами цього етапу дослідження було зроблено висновок про необхідність проведення роботи зі стабілізації емоційного стану дітей дошкільного віку експериментальної групи. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Більш глибокої наукової розробки вимагають аналіз гендерних особливостей емоційного розвитку старших дошкільників та динаміка емоційного розвитку у дітей дошкільного віку.